

Дагъыстанлы къатын 1/2020

ISSN 0132-9626

Кумыкский

АСИЛ ИНСАН

**ЖЫЖЫГЪЫ
БУЛАНГЪЫ
АДАМ**

СЮЮВНЮ ТАРИХИ

**«БЕШИКДЕ
ОЪСГЕНИНГЕ
ИНАНМАЙМАН...»**

ТЫШ ЭЛЛЕРДЕ

**ТЮРКИЯДАГЪЫ
КЪУМУКЪЛАНЫ
СЕСИ...**

МЕНИ ДАГЪЫСТАНЫМ

**ЭСГИ
КАХИБ**

ЮБИЛЕЙ

**ИСЛАМ
ШОВКРИНСКИЙНИ
ГЪАЙРАН ДЮНЬЯСЫ**

ЖАМИЯТ ВА НИЗАМ

**ОЪЗЛЕНИ
ЯШАВУН ПУЧ
ЭТЕГЕНДЕН
КЪАЙРЫ...**

КАРТИНА Н. А. ЛАКОВА

Болгъаны болсун, къояйкъымы?

Гъар гезик журналгъа макъала язагъанда, охувчу учун къужурлу болсун деп ойлаша къаласан. Суюсенг де, суймесенг де: «Недир ону бугюн тергевюн тартагъан, гъар гюнлюк аваралардан айырып не зат гыслерин хозгъар эди?»—деген соравгъа гелип урунасан.

Интернет бизин бугюнго яшавубузну гъалын ачыкъ суратлай, ич дюньябызны, гъатта гъар адамны хасиятын гёрсете. Умуми кюйде алгъанда, нечакы хонтурлана турсакъ да, гъал онча яхшы гёрюнмей. Буса да биз журналыбызда инг алдын адамланы бирлешдиреген, гежежекге ва адилликге инамлыкъны тувдурагъан, умутну сёнме къоймайгъан материалланы ерлешдирме къаст этебиз.

Арагъызда шо чу къычырыкълы сёзлер эди деп ойлашагъанлар да болмакъ бар. Биз шолай сёзлени айтмагъа озъююз уялагъан болуп турагъаныбызны эс этгенмисиз? Гъар гюнлюк къазанчгъа талашып чабып, аста- аста яшав булангъы байлавлукъну, ону маънасын тас этебиз, ону татывун сезмейбиз.

Яшав... Шо недир –яшав? Бары да затгъа жавап берип болагъан Википедияны ачып къарайман. Шогъар байлаву 100- ден де артыкъ физиология, кибернетика, термодинамика, философия ва шолай кёп озге англатыв бар экен. Кёбюсюню маънасы бир-бирине къаршы чыгъа ва магъа бир якъдан да кёмек этмеди...

Балики, шо соравгъа жавап берме де бажарылмайдыр. Неге тюгюл, даимлик сорав. Амма гъарибиз шогъар да къарамай, айрокъда, четим мюгълетлерде, къайсы буса да бир балагъ булан бетге-бет урунуп токътагъанда, яшавну маънасын англама сюебиз, не этсе яхшы экен деп ойлаша къалабыз.

Ишлерибиз яшавну законларына гёре юрюлмейми экен деп эсиме геле. Шо законлар бар экенине шекленме де тюшмей. Аслу закон–яшавну узатывну закону. Биз буса бугюн не гёребиз? Инсанлыкъ къоркъунчлу дазугъа гелип токътагъан. Ол айланадагъы табиятны тоза, дагъыта. Табиат да озъ янындан гъар тюрлю балагълар тувдуруп, адамлагъа къайтарыш эте.

Илмуну ва техниканы оър канзилерине оърленип, биз шону ким ва не зат учун этегенибизни ойлашмайбыз. Роботлар учун ишми? Шо яшавну узатамы?

Бир тапшурмалы хабар бар. Кёпню гёрген бир гъакъыллы адам мисаллар гелтирип, озъюню алдында охуйгъан муталимлеге яшавну маънасын англатма къарагъан. Ол къазанны уллу ташлар булан толтуруп, яшлагъа: «Къазан толгъанны гёремисиз?»—деп сорагъан. «Гёребиз, муаллим»,—деп жавап берген охувчулар. Сонг ол къазангъа увакъ ташлар ташлагъан. Олар уллу ташланы арасындагъы бош ерлени толтургъан. Муаллим яшлагъа къайтып алдагъы соравун берген. Охувчулар бу гезикде рази болгъан. Ахырда ол ташланы уьстуне къайыр тёкген. Шо заман гъакъыллы адам: «Бизин яшавубуз—шу къазан йимик. Уллу ташлар инсанны яшавундагъы инг агъамиятлы затланы белгилей: ону савлугъун, агълюсюн ва яшларын. Гиччи ташлар—ону иши ва мадарлыгъы. Къайыр буса ону—гъар гюнлюкталашыву. Эгер де, сен яшавну къазанын янгыз къайыр булан толтурсанг, къалгъан затгъа сени еринг къалмажакъ»,—деп англатгъан.

Биз бугюн озъ яшавубузну нени булан толтургъанбыз? Не затны алдын гёребиз? Кимдир гъалиги заманны игити?

Наида КЕРИМОВА

НОМЕРДЕ БАР:

САГЪНАНЫ -СИГЪРУЛУ ГЮЧЮ

Шо еринде, шо мюгълетде гёзлерим къарангы болуп гетди. Эсимни тас этип, йыгъылып къалдым. Яхшы чы шаршав ябылып мени гъалымны бирев де эс этмеди. Залдан чалынагъан харс урувланы эшитип эсиме гелдим. Гъали къаравчуланы алдына нечик чыгъайым деп ойлаша эдим..... 7

ОЪРТЕН ЙЫЛЛАНЫ ЭСГЕ АЛА ТУРУП...

Концерт бригадабыз ерлешген блиндажгъа етишгенде, ёлдашларыбыз къучакълап алды, олар биз оьлгенбиз деп тура болгъан. Лапювукъ къурдашларым Саният Муратова, Ума Алиева, Эра Адиебокова ва озгелери булан нечакы къыйынлыкъланы башыбыздан гечирдик. 14

ЭСГИ КАХИБ

XX асруну 50-нчи йылларында юртну халкъы ташгъынлардан ва сюрлюгювлерден инжинип, Бакъдадан оззенни ари янына чыгып, янгы ерде орунлашма башлай. Аста-аста эсги авул халкъсыз къала ва 1970- нчи йылны орталарында ондан ахырынчы адам гетген. 25

ТЮРКИЯДАГЪЫ КЪУМУКЪЛАНЫ СЕСИ...

Муса шайыхдан кёплер къулукъ алгъанлар. Ол айтгъан ёлдан чыкъмай болгъанлар. Муса шайыхгъа адамлар гъюрмет этип: «Бизин атабыз, етимлени, оьксюзлени, яшлары булан тул къалгъан къатынланы атасы»,—дей болгъан. Эренлери давгъа гетип, чарасызланы турма ерде, аш да берип, озъюню уюнде сакълагъан. 26

ЖЫЖЫГЪЫ булангъы адам

Хыйлы дагъыстанлылар гиччи ватанындан арекде яшай. Тек къайда турса да, анадаш ерлерин унутмай, байлавлукъларын узьмей.

Сизге шолай адамланы бирисини гъакъында хабарлама сюемен. Ол бютюн оьмюрюн яшлагъа багъышлагъан муаллим, оьтесиз саламат, гезел къатын. Раида Ревшановна Сайитова – бай сынаву, терен билимлери булангъы педагог. Гъар этеген ишине яратывчу кюйде, къаны-жаны булан янаша. Шолайлагъа герти муаллимлер деп айтыладыр.

Раида бырынгъы Ахты юртда тувгъан. Школаны битдиргенде ДГПУ-ну филология факультетине охума тюше. Бешлеге охуйгъандан къайры, илму ахтарывланы оьтгермеге де заман таба. Студентлени арасындагъы бютюнроссия олимпиадаларда, институтара конференцияларда ортакъчылыкъ эте.

Магъачкъалада Раида бирулан булан таныш бола. Ол юрт хозяйство институтда охуй болгъан. Жагъиллер дипломлар алгъан сонг уйлене ва оланы Агъул районну лап да йыракъ Чиракъ деген юртуна бакъдыралар. Ол бир йыл ишлеп, Аштархангъа гечелер. Онда биринчи яшлары да тува...

Къызларыны уллусу Москвада тура ва экономист-финансист бо-

лупишлей. Экинчикъызы – врач. Уланы Аштархандагъы техника университетни тамамлап, инженерни касбусун танглагъан.

Гъали Раида Сайитова Аштархандагъы 53 номерли школаны оьр класларында орус тилден ва адабиятдан дарслар юрюте. Адилли, рагъмулу, намуслу педагогну охувчуланы, оланы ата-аналарыны, иш ёлдашларыны арасында уллу абуру бар.

Арадан йыллар гетсе де, Раида Ревшановна студент заманларда башлангъан илму-ахтарыв чалышывун да унутмай: школадагъы методика бирлеширге башчылыкъ эте, халкъара конференциялагъа бара, халкъ педагогикагъа байлавлу макъалалар яза.

Къайратлы загъматы ва билим берив тармакъгъа этген къошу-

му учун, ол Аштархан шагъар администрациясыны билим берив управлениесини, шагъарны башчысыны ва ерли Думаны Гъюрметлев грамотасы булан савгъатлангъан.

Биз филолог деген сёзню эшитгенде, шоссагъат гез алдыбызгъа адабият, китаплар булан байлавлу адамны келпети гелип токътай. Балики, шо саялы ол бир нече китап жыйымланы редактору экенине де тамаша болма тюшмейдир.

– Сиз школадагъы ишигизге де, журналистикагъа да, редакторлукъгъа да нечик заман табасыз?

– Гъар инсан ер юзюне къайсы буса да бир намусну, борчну кютме геле деп айтыла, – деп жавап бере Раида Сайитова.

– Мен оьзюмню аслу ишимден къайры, оьзге пайдалы ишлени

де этмеге къарайман. Ватандан арекде яшама нечик кыйын экенине йыллар оьтюп тюшондюм. Эгер де, биз, гьатта оюбузда бир халкъны экиге бёлуп турсакъ, узакъ да кълмай ана тилибизни тас этежегизни ва етти атасын таньмайгъан мангушлагъа айланажагъыбызны англадым. Биринчилей умуми адабият тилибизни ва ону диалектлерин сакълама герек. Тил-халкъны байлыгъы. Ана тилин билмейгенлер аста-аста миллети булангъы байлавлукъланы тас этегенин тезден белгили. Мен лезги поэзиягъа тергев берме башладым. Ондан къайры, таржума этмеге урундум. Дагъы да хыйлы муратларым бар, гъалиге барысын да айта турмайым...

Раида Ревшановна Интернетде де уллу адабият-ярыкъландырыв ишни де юрюте.

–Интернет арагъа гиргендокъ, мен шону имканлыкъларындан пайдаланма къарадым,–деп хабарлай ол. –Шо ватанындан арекде яшайгъанлар учун айрыкъда агъамиятлы. Лезги халкъ гючден экиге бёлюнгенин ва эки тюрлю пачалыкъларда яшайгъанын билесиз чи?! Шону булан нечакъы четим масъалалар тувулуна. Интернет шо бёлюнювню натижасында тувулунагъан онгайсызлыкъланы аз-кёп буса да алдын алма имканлыкъ бере. 2008-нчи йылда «Одноклассники» деген сайтда ва озге маълумат майданчаларында халкъыбызны тарихи, маданияты гъакъында материаллар ерлешдирме башладым.

Шондан таба «Лекермакан» деген лезги маълумат гюп арагъа чыкъды. Раида Ревшановна сайтны администратору эди.

Ана тилге тергевню артдырмакъ муратда ону сиптечилиги булан таржума этилген поэзия конкурс билдирилди. Конкурс жагъилени де, уллуланы да арасында жанлы сесленив тапды. Сонг шо сиптени озгелер де узатды. Сайтны чалышыву булан хыйлы янгы авторлар арагъа чыкъды. «Одноклассниклерде» Раида Сайитова къоллавлукъланы лезги адабият ва илму тармакъларыны гёрмекли вакиллери булангъы лакъырлашывлар булан таныш эте. «Лекермаканда» буса тарихге, маданиятгъа, инчесаниятгъа, халкъ авуз яратывчулугъуна, милли макъамлагъа, адабиятгъа байлавлу хыйлы маълумат топлангъан. Сайтгъа лезги энциклопедия сёзлюк деп де айтмагъа ярай.

Раида Ревшановна печат маълумат къураллар булан да тыгъыс байлавлукъ юрюте. Ону ана тилге, адабиятгъа багъышлангъан макъалалары охувчуланы даим тергевюм тарта. Ол «КЦАР» деген газетни премиясын алгъан. Ондан къайры, Россияны ва Азербайжанны адабият аралыкълары беклешдиривде этген къошуму учун «Алам» деген халкъара журналны Гюрметлев грамотасы булан савгъатлангъан.

Р. Сайитова Ютубда да видеороликлени ерлешдирме унутмай.

–Шо санавгъа аз халкъланы ана тиллерин арагъа чыгъарывну тизив къайдасы. Гъали адамлар китапланы охумай десе де ярай. Интернетде заманын оьтгере. Шолай мен шиъруланы макъамлагъа салып, видеороликлер чыгъармагъа ойлашдым. Магъа студияны ачмакъ учун, хас техниканы алмагъа тюшдю. Мени

биринчилерден болуп шаир Билал Адилев якълады. Шиъруланы башлап Руслан Шейдаев охуй эди. Сонг озю авторланы чакъырма башладыкъ.

Бираз алда лезги тилден халкъара диктант оьтдю. Аштарханда шо диктантны Раида Ревшановна юрютген эди.

–Адам ватан озю учун нечик аявлу экенин уллу болгъан сайын англама башлай,–дей ол. –Адамланы ана тиллерин, маданиятын сакъламакъ учун юрюлеген гъаракат сыкълашдырмагъа герек. Аштарханда Лезгилени конгреси бар. Тек тююн айтгъанда, этеген иши онча гёрюмей.

Раида Сайитова конгресни ишин жанландырма къарагъан. Башлап диктантны оьтгерген, адамларда ана тилин сакъламагъа муштарлыкъ барны гёрген.

–Ата-бабаларыбыз бизге къоюп гетген тил, маданият варисликни гележек наслулар учун сакъламакъ–бизин сыйлы борчубуз,–деп гысап эте ол.

Раида Ревшановнаны сёзлерин эсге ала туруп: «...ватанына, халкъына шолай гъасиретли янашыв гъар адамны юрегинде болгъай эди»,–деп ойлашаман. Шо поэзия жаны ва къатты хасияты булангъы къатын йыракъларда да туруп озюн аямай ана тилине бакъгъан якъдагъы сюювню отун озгелени юреклеринде де яндырма къарай. Балики, шолай адамлагъа «ичинде жыжыгъы бар адам»,–деп айтыладыр. Шолай адамлар бола туруп, халкъгъа ва ону тилине дёнме кюй ёкъ.

НАРИМАН АБДУЛОВ

КАВКАЗ

Иван БУНИН

2020-нчы йылда бизин уьлкеде пачалыкъ даражадагъы язывчу Иван Бунин тувгъанлы 150 йыл тамамланагъанына байлавлу уллу эсделик чаралар оьтгерилежек. Бырынгъы бий тухумну вакили, орус адабиятны XIX асрудагъы мердешлерин узатывчусу, ол Октябрь инкъылапны бюс-бютюнлей къабул этмеген ва 1920-нчы йылда тыш пачалыкъгъа гёчген. Язывчу дагъы ватанына къайтмагъан.

Амма Францияда яшаса да, бары да асарларын ана тилинде яратгъан. Ону «Жизнь Арсеньева» деген лирика романындан, повестлеринден, хабарларындан таба язывчу Россияны эпсиз сагъынагъаны ва элин унутмайгъаны гёрюнюп тура.

Иван Бунин орус язывчуланы арасында биринчи болуп 1933-нчю йылда Нобель савгъатны алгъан.

Охувчулагъа язывчуну «Кавказ» деген хабарын таклиф этебиз.

Москвагъа гелгенде, мен Арбатдагъы къонакъюйлени бирисинде токътадым. Чакъ-чакъда ону булан ёлугъувларым болмагъан буса чы, яшавум нече де ялкъывлу ва маънасыз гёрюнер эди. Ол гъар гезик гирип гелегенде посагъадан таба: «Бир минутгъа гелгенмен», – деп башлай эди. Ону бираз агъаргъан юзю, тавушу, зонтигин къарамай къайда да ташлап къоягъаны, мени оьпме алгъасайгъаны юрегимде уллу сююнч гьислени тувдура эди.

–Эрим бир затлагъа шеклендими, гъатта билеми экен деп ойлашаман, – деди ол. –Балики, столумну киритини ачгъычын табып, кагъызларымны охугъандыр... Ону оьчлю, рагъмусуз хасиятын мен яхшы таныйман, ол не затны да этмеге бола. Бир гезик тувра: «Мени эргиши ва офицер гьисапдагъы менлигимни ер этмеге сюйгенлер тийишли къайтарышын алмай къалмажакъ», – деп айтды. Гъали ол мени гъар абатымны гъызарлай. Шо саялы бизин планыбыз яшавгъа чыкъсын учун, магъа бек сакъ болма тюше. Буса да, денгизге барып, савлугъумну гъайын этмесем ярамай деген сёзлериме инанды бугъай. Разилигин де берди. Тек тилеймен, алгъасатдырмагъыз мени, бираз сабур болугъуз.

Планыбызгъа гёре, биз бир поезд булан Кавказгъа гетип, онда адам гёрмейген ерде 3-4 жума бирче оьтгерме мурадыбыз бар эди. Мен Сочи айланасын яхшы биле эдим, бир вакъти жагъил заманларымда онда тургъанман. Гъалекли толкъунланы тавушун, денгиз бою булан оьсеген къара кипарислени бир де унутмайман. «Гъали буса шо гъайран ерлерде мен сени булан болажакъман!» – дегенде, ону бети агъарып гетди.

Мурадыбызны яшавгъа чыгъарма бажарылажына ахырынчы мюгълет болгъанча инанмай эдик. Шо бизге янгыз ёммакъларда болагъан оьтесиз зор насип йимик гёрюне эди.

Москвада сувукъ янгур ява. Дагъы яй гелмей туруп шагъаргъа исси гюнлер къайтажагъына инамлыкъ ёкъ. Орамларда сийрек ёлугъагъан адамлар, пальтоларыны ягъаларын да гётерип, хавлардан абат ала туруп уйлерине алгъасай.

Мен пайтонгъа минип вокзалгъа бараман. Башыма гелеген гъар тюрлю ойлардан оьзюме ер табып болмайман. Етишгенде, шляпамны гёзлериме тартып гийип, бетимни пальтомну ягъасына яшырып, чалт-чалт вагонгъа багъып юрюдюм. Биринчи класлы гиччи купеге гелип къонгъанда, шоссаягъат терезесини шаршавун тартып япдым ва эшиклерин ичинден чюйледим. Сонг шаршавну къырыйын астаракъ ачып, платформада жыйылгъан адамлагъа тергевлю кюйде къарадым. Бир-бирибизге бетгебет урунуп къалмас учун, мен поездге ондан алда гележекмен деп сёйлешинген эди. Биринчи зенг урулду, юрегим алгъасай. Огъар гелмеге заман болгъан эди. Балики, эри лап ахырынчы минутда башгъачалай ойлашып ихтияр бермегендир деп де эсиме гелди. Къаркъарамны сувукъ тер басды. Тек шо мюгълетде оланы платформадан гелегенин гёрдюм. Мен шоссаягъат шаршавну ябып, терезеден ари болдум. Уьчюнчю зенг урулгъанда, поезд тербенди. Аста- аста гюч ала туруп, ходгъа тюшдю. Кондуктор ону мени яныма узатды, чемоданларын да алып гелди. Огъар къолуна 10 манат тутдурдум...

Купеге гиргенде, ол мени оьпмеди, пашман кюйде иржайып, шляпасын да чечип, диванда олтурду.

–Мени аш хапма сама заманым болмады,–деди ол.–Мен шу ролну ахырына ерли ойнап боларман деп турмай эдим. Мен сув ичме сюемен. Нарзандан тёкмагъа. Ол мени артым булан ёлгъа чыгъажагъына мен бир де шекленмеймен. Мен огъар эки адресни бердим–Геленжик ва Гагры. Эки- уьч гюнден Геленжикге гележек...Болгъаны болсун! Шу къыйынлыкъланы чекгенче оьлгени къолай.

Эртен мен вагонну догъасына чыкъгъанда, купелерден сапунну ва одеколонну йииси геле эди. Шисаларычанг басгъан терезелерден арты-алды ёкъ дангыл авлакълар гёрюне. Арекде оьгюзлер егилген арба кериван темиркъазыкъгъа багъып ёлун узата. Айланадагъы гёрюнюш алышынмай: терексиз чёллер, къыздырагъан гюн. Сонг-сонг арекден тавланы сюлдюрю гёрюнме башлады...

Ол огъар Геленжикден ва Гагрыдан открыткалар бакъдырды, къайда токътажагъын гъалиде мекенли тюгюлдепязды. Сонг биз денгиз ягъагъа чыкъдыкъ.

Биз, гертиден де, ят гиши болмайгъан ерни тапдыкъ. Гиччине вюрт. Айланасын оьзюнде чинарлар, пальмалар, кипарислер, нар тереклер оьсеген къалын орманлыкълар кзуршагъан...

Мен тангда туруп, ол юхлайгъан заманда, чай ичме олтургъанча орманлыкъдан айланып, гезеп чыкъдым. Эртен замангъа да къарамай, гюн къыздыра. Туман селболгъан. Тереклени арасындан арекде къарлы тавлар гёрюне... Къайтагъанда мен базардан оьте эдим. Сатыв -алыв юрютеген халкъдан, ат, эшек арбалардан абат алма ер ёкъ. Базарда не миллет де бар. Айрокъда чергес къатынлар тергевню тарта. Оланы узун ерге етишеген капотларыны тубюнден къызыл дарай мачийлер гёрюне. Барысы да къара уллу явлукълагъа чырмалып бола.

Эртени булан денгиз ягъада бирев де ёкъ да кириеме барабыз. Танг аш гъазирленгенче леззет алабыз. Гюн эниш болуп, яллав онча бек билинмейгенде терезени ачабыз. Айланадагъы гёзелликден гёзюнг тоймай, табиат алааматлар юрегинге бир тамаша рагъатлыкъ гелтире. Къашкъаралгъанда кёбюсю гезик денгиз уьстюнде сигърулу булутлар

жыйылма башлай. Гъариси сагъа бир келпетни эсинге сала. Шолай гъайран ахшамларда ол тахтамекеде янтайып, бетин шарп булан ябып, гёзьяшларын тёге эди.

Бирдагъы эки-уьч жума, сонг къайтып Москва! Гечелер мунда гёзге тюртсенг, гёз гёрмейген кюйде къарангы бола. Бираз гёзлеринг къарангылыкъгъа уьйренгенде, кёкдеги юлдузланы, тавланы кекеллерин эс этме башлайсан. Гюндюзлер тергев берилмей къалгъан табиат алааматланы башгъачалай сезесен. Юртадагъы биргине-бир духанда накъыра согъула. Макъамгъа гёре бите-битмес мунглу йыр чалына. Бизден ювукъдагъы къолчукъда таза сюзюк сувун денгизге етишдирмеге алгъасайгъан гиччирек оьзен агъа. Айны шавлаларыны тубюнде оьзен сув алтындай йыртыллай.

Бир-бирде гечелер тавлардан таба къара булутлар гелип, алатолпан гётерилип, кёклени яшмынлар паралама башлай. Шо заман терен агъачлыкъланы ичинде къарлы къапланлар оькюре, къаракъуш балалар къычыра, чагъанлар улуй... Бир гезик олар бизин терезе тубюбюзде жыйылгъан эди. Биз терезени ачып, олагъа уьстден таба къарайбыз. Чагъанлар буса янгурдан къачып уьйню ичине гирме сюегендей улуй эди... Ол жанланы тилин англайгъандай, аста, тавуш чыгъармай йылай эди.

Ол ону Геленжикде, Гагрыда, Сочиде излей эди. Сочиге гелгенде артындагъы гюн эртен денгизде киринди, сакъланы юлюдю, акъ офицер формасын гийди, къонакъюйню ресторанында аш хапды, бир шиша шампанский ичди, алгъасамай бир сигара тартды. Номерине къайтгъанда, диванда ятып, мангалайына тапанча булан уруп оьлген.

12-нчи ноябр 1937-нчи йыл

САГЪНАНЫ — СИГЪРУЛУ ГЮЧЮ

Эффенди Капиевни атындагы Лак музыка-драма театры артисткасы Зульфия Алхилаева «Золотые россыпи талантов» деген Грозныйда ытгерилген халкъара фестивалны жюрисин ва къаравчуларын ызыню тавушу булан гъайранлыкъгъа къалдыргъан.

Ондан къайры, Зульфия «Суперзвезда» деген телепроектде, «Йыр булан уьстюнлюкге» деген телеконкурса, «Кавказны гезеллери» деген конкурса ва ызыге яратывчу ярышларда ортакъчылыкъ этген. Зульфия Алхилаева конкурсларда ва фестивалларда школа чагъындан тутуп ортакъчылыкъ этмеге башлагъанын айрыча эсгермеге тюшедир. Магъачкъаладагы 3 номерли школада бешге охуйгъандан къайры, чебер кружокда йырай, бийий ва театр кружокда ойнай эди.

Тек кызыяш артистка болма умут этмей эди. Школадан сонг Дагъыстан пачалыкъ техника университетге охума тыше. Амма яшавда кысматы бюс -бютюнлей алышдырагъан къаравулланмагъан затлар бола. Зульфияны яшавунда да тап шолай болгъан. Ону булан бир класда охугъан къурдашы бютюн оъмюрюн сагна булан байлама суюе эди. Мурадына етишмек учун ДГУ- ну маданият факультетини актёр усталыкъгъа уый-

охувумну бёлдюм. Башлап гъазирлик курслагъа юрюп турдум, сонг артындагъы йыл ДГУ-гъа тышдюм ва тышгениме бир де гъёкюнмегенмен.

Театргъа Зульфия лак йырланы «Шунудаг» деген конкурсундан сонг гелген. Конкурсну Лак театрны режиссёру Аслан Магъамматов юрюте эди. Ол шо заман 4-нчю курсну студенткасы Зульфиягъа озюн сагнада сынап къарамагъа таклиф этген. Арадан бир нече гюн гетип,

Къабарты-Балкъар Республиканы Гьюрметлев грамотасы булан савгъатлангъан.

– Кёбюсю актёрлар озлер ойнагъан игитлени кысматын такрарлай деп айтыла бола. Мени булан да шолай болду, – деп хабарлай Зульфия. – Гамлетни устынден ишлейгенде, арт-артындан атам ва улланам гечинди. Мен театрдагъы репетицияларыма озюмню игитим йимик, къаралар гийип юрюй эдим. Лап ювукъ адамларымны тас этгенлик магъа бек таъсир этди. Премьерадан сонг бизге ял алма бир нече гюн берди. Билмеймен, не гюч буса да мени денгизге тарта эди. Чечинмейли, сувну ичине багъып юрюдюм. Гъар абат алгъан сайын терен бола. Мени ягъадан кычырагъан къурдашымны тавушу токътатды. Шо заман эсим гелди.

– Къарагъанда, мен ролларымны юрегиме бек ювукъ аламан, толу кюйде берилеп ойнайман. «Хан Муртазалиде» баш игитни кызын ойнай эдим. Сюжетге гёре мени тешюме хынжал уруп оьлтюрелер. Шо еринде, шо мюгълетде гёзлерим къарангы болуп гетди. Эсимни тас этип, йыгъылып къалдым. Яхшы чы шаршав ябылып мени гъалымны бирев де эс этмедди. Залдан чалынагъан харс урувланы эшитип эсиме гелдим. Гъали къаравчуланы алдына нечик чыгъайым деп ойлаша эдим. Тек бары да гючюмню жыйып чыкъдым. Адамлар эре туруп харс ура эдилер, – деп эсге ала Зульфия.

Зульфия айтагъангъа гёре, шолай тамаша ишлер янгыз озю булан болуп къалмай. Бир гезик премьераны алдында шаршав ябылмайгъан болуп къалгъан. Сагънаны ишчилери тез кюй-леме къарагъан, тек бажарылмагъан. Бирден театрны чебер башчысы Бадиржат Набиевна гелип: «Неге репетиция гъали

Зульфия Архилаева «Золотые россыпи талантов» деген Грозныйда оьтгерилген халкъара фестивалны дёрт номинациясында утгъан: «Народно-стилистический вокал», «Эстрадный вокал на иностранном языке», «Серебрянный голос», «Народный вокал».

ретеген бёлгюне тышген. Олар школа театрда бирче сагнагъа чыгъа. Факультетде биринчи байрам чара оьтгерилегенде, ол Зульфияны алда йимик бирче йырлама чакъыра.

– Концертден сонг кырыыйыма кафедраны заведующийи Изумрут Алиева гелип, мени ерим компьютерни артында тыюл, жележегим театрда деп инандырды, – деп хабарлай Зульфия. – Мен техника университетдеги

огъар театрны чебер башчысы Бадрижат Магъамматгъажиева зенг этип ишге чакъыргъан.

– Мен ана тилни онча яхшы билмей эдим, неге тыюл, шагъарда оьсгенмен. Англай эдим, тек сёйлемей эдим. Тез уыйренмеге тышдю. Йырлайгъанлагъа шо кыйын тыюлдюр деп эсиме геле, – дей Зульфия.

– Мени шоссагъат бир нече пьесалагъа къошду ва баш ролланы берди. Дагъы кюй ёкъ эди. Оланы ойнайгъан артисткалар декрет отпускада эди, – деп кюлей Зульфия. – Шо кысматын савгъатыдыр деп къабул этген эдим.

Биринчи ролу «Невыплаканные слёзы» деген спектаклде Наталья Капиеваны келпети эди. Сонг ол «Камалил Башир» ва «Хан Муртазали» пьесаларда ойнагъан.

Жагъил актриса учун «Гамлетдеги» Офелияны ролу лап да яркъ, агъамиятлы, сююмлю ролу болуп токътай. Шекспирни игитини келпетин сагнада яратмакъ – гъарактрисаны алтын умуту. Шо ролу учун Зульфия

де башланмагъан?»—деп сорады. Огъар болгъан ишни англатгъанлар. Шо заман ол шаршавгъа яхшы тикленип къарагъан, шаршав адам инанмасдай шоссаят ябылгъан. Спектакль заманында башлангъан.

—Шондан сонг сагънаны сигърулу гючю бар дегенге нечик инанмассан?Тек сагънада оьлегенимден тартынмайман. Шогъар актёрну къысматы, —деп ачыкъдан мюкюр бола Зульфия.

3.Архилаеваны опера ва балет театрны сагънасында ойнама ва йырлама умуту болгъан. Шо коллективде гъали ону эри Агъмат Архилаев ишлей. Симфония оркестрде контробасны согъа.

—Бизин агълюге кеп миллетлени вакиллери къошулгъан. Эрим-даргили. Ол — музыкант, бир нече музыка алатларда ойнай. Гъатта укулеле деген гиччи гитарабыз бар. Эсигизде бар буса, Мэрлин Монро «Жазда янгыз къызлар» деген фильмде шо гитараны согъа. Бизин къысматларыбыз да бир-бирине ошай. Агъмат мени йимик, музыка чалышывун къаравулламагъан кюйде башлагъан. Къурдашы огъар контрабасны савгъат этген болгъан. Шогъар уйренип къалгъан.

—Мени къайнамам пианинону эпсиз арыв согъа, яшларын но-

талагъа уйретген. Тек шогъар да къарамай, Агъмат музыка школаны битдирсе де, ону юридический факультетге охума тюшме борчлу этген. Неге тюгюл, оланы ожагъында бары да эргишилер юристлер болгъан. Уллтасы—федерал судья, ата-сы—криминалист.

Агъмат юрфакны битдирген, тек оьзюне сагъна чалышыв ювукъ экенин англагъан. Бизде Дагъыстанда ишсиз юристлени эби-баву ёкъ, амма яхшы музыкантланы тапмагъа къыйын,—деп иржая Зульфия. Эр ва къатын бир-бирин ярты сёзден англайлар, якълайлар, яшланы тарбиялавуна бир гёзден къарайлар.

—Къызларымынны уллусу «Гамлетден» сонг тувду,—деп масхара эте Зульфия.—Олгъазир актриса.

Мен ону чагъында олай гюнерлени гёрсетмей эдим.

Къызым тувуп, ишге ярым йылдан чыкъдым ва «Исповедь» деген пьесада ойнадым. Бир йылдан экинчи къызым да тувду.

Зульфия анасына бек рази. Ахшамлар пьесалар ойналагъанда яда гастроллагъа гетме тюшегенде яшлагъа ол къарай.

—Мени атам- амам яратывчу касбулар булан байлавлу тюгюл. Атам—энергетик, амам—далапчы. Олар магъачкъалалылар, тек тухум- тайпасы Къули райондан чыкъгъан. Мени уллатам Бадави Мусаев «Лезгинка» ансамблни солисти болгъан, шо макътавлу коллективни кюрчюсюн салгъанланы бириси. Ондан алда ол бир нече йыл Дагъыстанны йыр ва бийив ансамблини артисти болуп тургъан. Балики, мендеги музыкагъа бакъгъан сююв ондан геледир. Менигиччи къызардашым Зарема ДагИНХ-да охуй, ингилис ва китаи тиллени уйрене.

Офелиядан къайры, къайсы келпет сагъа ювукъдур деп сорагъанда, Зульфия: «Куркли Шаза»,—деп жавап берди. Зульфия айтагъангъа гёре, шайрни яшаву ва яратывчулугъу хыйлы дагъыстанлы къатынлагъа уьлгю болуп токътамагъа герек.

ВИОЛЕТТА РАТЕНКОВА

МЕН НАСИПЛИ АДАММАН

«Мен сююне туруп охуй эдим... Билемисиз, шо согъув йимик: бир туюнден сонг башгъасына чыгъасан»,—деп иржая Назима Улчибекова. — Ондан къайры, магъа къаныгъывлу хасиятым, натижагъа етишме талпынагъаным ъвтесиз кѣмек эте эди».

Агълюсюндеги яшланы лап уллусу Назима школада янгыз бешлеге охугъан, уствююне, тизив халилер де согъа болгъан. Ата-анасы огъар яш чагъында да уллулагъа йимик янаша гелген. —Юрт яшав—тынч яшав туююл,— дей ол. —Мен Табасаран районну Цудук деген юртунда

тувгъанман. Юртдагъы эргишилер аслу гьалда иш излей туруп, ъзге регионлагъа чыгъып гете эди, къатынгишилени аслу иши буса—хали согъув. Шолай мени анам Марият Абдулгъамитовна да хали согъувчу, бютюн ъмрююн шо ишге багъышлагъан. Атам Абдулкафар Эфендиевич пагъмулу

музыкант эди. Юртлулары огъар сагъатлар булан тынглама бола эди. Инчесаният школада дарслар юрюте эди.

Назима ата-анасына уй-абзар къуллукъда нечик кѣмек эте болгъанын, бирче хали согъагъан кюйлерин эсге ала. — Юнню биз сатып алмай эдик, ъзюбюзники бар эди. Анам ва улланам юнню боямакъ учун гъарт тюрюлѳ отланы жыя эди. ъсьюмлюклени къайнатып этилген боявлар йиплеге ѳзтѳрече, бай, табиат тюслени бере эди,—деп хабарлай иштагълы кюйде Назима. —Шолай хали сокъмакъ учун бир нече айлар тарыкъ.

Дагъы да, бизин уйде даим кѣп къонакъ бола эди. Табасаран агълюлер бек дос яшайлар, ѳзгелерден оланы шо башгъалыгъы бар буса да ярай.

—Районда тигив фабриклер къалгъанмы?—деп сорайман. Назима Межгюлдеги ва Кандыкдагъы фабрикленни эсгере. Алда Цудукда да болгъан. Тек 90-нчы йылларда ябылгъан. Хыйлы адам ишсиз къалгъан.

Неге Назима школадан сонг Даггоссельхозакадемияны танглагъанын билме сюемен. Ол мени соравумдан сонг, бираз ойгъа батып: «Атам мен топуракъгъа ювукъ болгъанны сюе эди. Шо саялы магъа академия къыйышамы экен деп ойлашдым ва бир де гъѳкюнмедим. Бизин ѳр охув ожакъда янгыз ѳр билим берип къоймай, гъар студентни илму-ахтарыв ишге талпындыралар. Мен ѳзюм де шолай илму булан иштагъланма башладым. Академияны къызыл дипломгъа битдирип, аспирантурагъа тюшдюм. Биринчи илму ѳлбашчым юрт хозяйство илмуланы доктору, профессор Михайыл Михайылов булан ѳктем боламан. Ол магъа къужурлу, заман талап этеген илму теманы таклиф этген эди».

Назиманы диссертациясы орман жиелекни ва ѳзге емишлени янгы бузлатыв къайдаларына ба-

гышланган. Шо республиканы экономика тармагында алдынлы технологияланы кьолламагъа, емишлени узакъ сакъламагъа, алда болмагъан оър санлы ашамлыкъ малланы арагъа чыгъармагъа имканлыкъ бере.

–Ондан къайры, шо юрт ерлерде кеп тармакылы хозяйстволаны оьсююне кемек этежек,–дей Назима. –Белгили кюйде, тав бойларда экология якъдан таза емишлер оьсе. Шоланы арасындан жиелек айрыча, хас бузлатывну талап эте. Дагъыстанда емишлени ишлетдиреген тийишли предприятиелер екъ саялы, шолай оьзтёрече продукталаны гъазирлевню агъамиятлыгы дагъыдан да арта. Уьстевюне, орман жиелек адамны, айрокъда яшланы савлугъу учун бек пайдалы.

Назима юрт хозяйство тармакыгъа жагъыл, пагъмулу касбучулар гелгенде, алдынлы агрокомплекслер кьурулажагына, алдынлы къайдалар генг кюйде кьолланажагына, дагъыстанлыланы оър санлы ашамлыкъ маллар булан таьмин этме ёллар ачылажагына бек инана.

–Бугюн илмугъа кеп магистрантлар кьуршаламы?

–Кёбюсю пагъмулу яшлар магистрдан алим деген атгъа ес болгъанча узакъ ёл бар экенни яхшы биле. Оьзлер танглагъан касбудан кеп арек далапчылыкъ булан иш гёрме уруна. Бугюнде жагъиллер аслу гъалда экономистлени, юристлени гъазирлейген факультетлени сайлайлар. Агрономну буса тапма да кыйын. Гъатта агрохолдинглени башчылары олагъа яхшы алапалар тёлемеге гъазир экенин билсе де, жележегин юрт хозяйство булан байламагъа алгъасамайлар,–деп жавап бере ол.

Назима жагъыл алимлер уьстюнден ишлейген пачалыкъ программаланы, юртеген илму ахтарывланы гъакында хабарлай. Аспирантгъа эки йылдан грант чалышывну юртмек учун 1,5 мил-

лион манат бериле. Уьстевюне, олар Россияны илму фондундан, гиччи ва орта далапчылыкъны якълайгъан фонддан, «Умник» деген программадан кемек алмагъа бола.

Назима иш ёлдашларыны ахтарывлары уьлкени жележегине этилеген уллу кьошумгъа гъисаплай. Ол оьзюню кандидатлыкъ ишин 26 йыллыкъ чагъында якълагъан. Илму журналларда ону 50-ден де артыкъ макъаласы чыкыгъан. Ара бёлмей республика, бютюнроссия ва халкъара илму-практика конференцияларда ортакъчылыкъ

Биз кеп миллетли республикада яшайгъаныкъ–уллу яхшылыкъ. Нече тюрюл тиллер, маданиятлар, инчесаниятлар бар. Шогъар мекенли тюшюнмек учун Табасарангъа барсагъыз да таманлыкъ эте. Гъар адам булангъы ёлугъувдан, лакъырдан сонг сизин гёз алдыгъызгъа бырынгы тарих, къанлы давлар, душман булан жанын аямай оьчешивге чыкыгъан батырлар геле. Неге тюгюл, ватанын оьз яшавундан артыкъ гёре эди.

эте. Назима М. Жанболатовну атындагы Дагъыстан пачалыкъ аграр университетни илму-инновация управлениесини начальнигини заместители, илму ахтарыв бёлюкню башчысы. Ол америкалы кампания Темиркызыкъ Кавказны юрт хозяйствосун якълавгъа ва оьсдюрювге гёрсетген грантын утгъан. Ондан къайры, «Зворыкинский», «Архимед», «НТТМ-2013» деген проектлени лауреаты.

Н. Улчибекова–Билим берив министрликни сиптечилиги булан гъар йыл оьтгерилеген «Йылны жагъыл алими – 2016, 2017, 2018» деген республика конкурсну финалисти. 2019-нчу йылда илму ва педагогика тармакларда етишген уьстюнюклерни учун, Дагъыстан Гькуматыны Гьюрметлев грамотасы булан савгъатланган.

–Гюнлюк низамынгны нечик кьурасан?

–Англаймысан, мени ишим магъа сююнч гелтире. Сен юрегинг

алагъан ишни юрте бусанг, бир кыйынлыкъны да сезмейсен, берилип чалышасан,–деп иржая ол.

–Мен оьзюмню насипли адамгъа гъисаплайман,–деп мюкюр бола.

–Сюеген адам булан кьошудум. Эримни ата-анасы магъа оьзлени кызына йимик янаша. Биз бир абзарда турабыз. Гъатта олар яйда юртгъа гетегенде, мен оланы сагъынаман, къайтгъанда–сююнемен.

Эдуардны ва Назиманы эки яшы бар. Эдуард–тарихи илмуланы кандидаты, тек башгъа касбуну юрте. Амма Назима ол эрте-геч

илму ишин узатажагына умут эте. Илмуда даражалардан эсе, натижалар агъамиятлы. Шолар да гъазир кююнде кекден тюшюп къалмай, кеп чалышма тюше.

Къарагъанда, Назима байлыкъны гъакында ойлашмай ва акъча насип гелтире дегенге инанмай.

–Мен гъалиги къатынлагъа ошаммагъан бусам да ярай. Озокъда, мадарлыкъ да болма герекидир. Тек шо яшавунда аслу ерни тутма тюшмей, ондан да артыкъ агъамиятлы затлар бар,–дей ол.

–Сени гъисабынгда насип недир дагы?

–Оьзюнг оьзюнг булан гелишликде тура бусанг,–деп шоссаягъат гъазир жавап бере.

Мен эс этген кюйде, Назима шо соравгъа оьзю тезден жавап берген. Табасаран агълюлерде оьзгелеге де уьлгю алардай кеп атив мердешлер юрюле. Инг алдын–бирлик, олар бир агълю экенни–сезегенлик.

–Бизин 8 йыллыкъ кызыбыз ва 4 йыллыкъ уланыбыз бар,–дей

Назима. –Мен олар дос- кърдаш, ювукъ адамлар бир-бирине нечик янашагъанны гѣргенни сюемен. Бир мюгълетге де ойлашмай кѣмекге алгъасайгъанын, загъмат тѣгегенин, савлай агълюню къасты булан уй берекетликни болдурагъанын. Шо мени гъисабымда–инг аслу агълю байлыкълар.

–Мен студентлер булан кѣп лакъыр этемен. Янгыз охувгъа байлавлутюгюл, оланы ич дюнъясында не болуп турагъанны, не зат булан разилешегенин, не затны къабул этмейгенин англама къарайман. Озокъда, дюнъяда, уьлкеде, жамият арада болуп турагъан тюрленивлер булан бирче оланы англавлары да алышына. Яш нас-лугъа билим беривден къайры, оланы тарбиялавну масъаласын да гѣзден тюшюрме тюшмей.

Назима бугюнден тутуп яшлары кимлер болар деп кѣп ойлаша. Тек олар не касбуну тангласа да, шогъар гъюрмет булан янашажакъ.

–Биз эрибиз булан яшларыбызны обз имканлыкъларына, гючюне инанагъан, гележекдеги агълюлерине герти аркъатаяв болардай тарбиялама къарайбыз. Гъалиги ачыкъ дюнъяны шартларында шо–айрокъда агъамиятлы...

Назима тавлар эли гележекде де болажагъын умуми дагъыстан адатланы, тиллени сакъланывундан гѣре.

–Мени яшларым ана тилин яхшы биле, ана тилден дарсланы бирисин де къутгъармай. Юртгъа барма эпсиз сюелер, гъатта юрт школада охужакъ эдик дейлер...

Биз Назима Абдулкъафаровна булан кѣп затны гъакъында хабарладыкъ. Ону обзюн тутагъан кюю, ойлары кепиме гелгенине мюкюр боламан. Ол яшавдан не сюегенни, не затгъа умут этегенни, негер талпынагъаны мекенли биле. Биз огъар шо ёлунда насип ёрайбыз!

АМИНА АБДУЛАЕВА

Ата-ана эришгенде...

«Сыралы тептер» деген китандан

Ю. Ханмагъамматов этген сурат

Мени мисгин анамны бек къатты хасияты бар эди. Ол дос-кърдашгъа, хоншуларына, юртлуларына гъакъ юрекден, жанаварсыз, бир къайтарышны да къаравулламай биринчилерден болуп кѣмекге алгъасай эди. Авруп тѣшекге тюшген адамны уьстюнде туруп, сав гечелер къуллукъ эте эди. О заманларда Журмут тавларында машин ёллар ёкъ эди. Ерли халкъны кѣбюсю «Скорый помощну» гѣзю булан да гѣрмеген эди. Тек анамны бир кемчилиги бар эди. Бир-бирде ол адамны кепине гелер-гелмес деп де къарамай, тувра бетине чорт гесип, аччы сѣзлер айтып къоя эди. Ону шо хырча хасияты саялы атам огъар: «Сен

чи къыны ёкъ хынжалсан»,—деп уруша бола эди. Атамны агълюсюнде де, жамиятны арасында да уллу абуру бар эди ва сѣзю шексиз кюйде тутула эди. Шону къайсы журмутлу да гертилежек. Огъар къаршы чыгъып болагъан биргине-бир адам бар эди – анам. Адатлы гъалда эришив анам обзюню ата юртун макътама урунагъанда башлана эди. Ол хоншу юртда тувгъан ва тухум-тайпасы, арасындан чыкыгъан белгили адамлары булан бек обктем бола эди. Атамны ата-анасы эрте гечинген. Ол шагъаргъа гѣчген, интернатда охугъан. Анам буса журмутлу бай ожакъда яшагъан. Бир гезик анам айта:

–Бизин ожакъда ачлыкъ не зат экенни билгенлер ёкъ. Ол эчки терилерден этилген тулукъланы бал булан толтуруп, уьч атгъа да юклеп, Тлянадан ва Ритлябдан таба Кумухдагъы базаргъа алып бара эди. Сатылгъан балны акъчасына гъар тюрлю къумачлар алып геле эди. Уьюбюздеги уьч уллу сандыкъ къумач гесеклер булан толуп бола эди. Сиривлерибизни, къойларыбызны санавун да билмеймен. Шонча да кѣп эди. Мен арт-артындан капотларымны алышдырып юрьюгенде, сизин юртлу къызларыгъыз ямавлу, йыртыкъ опуракъланы гийип айлана эди.

–Нечик капотлар гийип юрьюгенингни билмеймен. Мен сени аякъларында покълукъгъа бѣлен-

генгалошлары булангы амалсыз савунчуну гийиндирдим, охума салдым, –деп, атам анама жавап берди. –Сизин байлыгыгыз буса уручуланы пайдасына болду. Бизин юртлу Гамшули Муртазали болмагъан буса чы, бары да мал-матагыгыздан къуру къалажакъ эдигиз.

Мен оъзюне тергевлю тынглайгъанымны эс этип, атам магъа багып бурулуп, хабарлама башлады:

–Бизин юртда темир усталары булан макъталагъан Гамшулал деген тухум бар эди. Бир гезик сени анангны атасы шо Муртазалини уъстюне барып, огъар эшикге илинеген киритни этип бер деп тилеген. «Этермен, тек

шо сагъа эки къойгъа токътажакъ»,– деген меччи. Уллатанг ачувланып: «Неге олай багъадыр? Бир киритге эки къойну береген ерни къайда гёргенсен? Нете, сени уъюнгде эки къойну багъасындан артыкъ дагъы мал ёкъму? Ёкъ буса, эшиклеринге агъач тогъас салып къойсанг да таманлыкъ эте. Мени эки къойдан учуз киритлерим ёкъ»,– деген уста. Гёремисен, нечик гъакъыллы жавап берген Муртазали,– деп атам магъа хошланып къарады.

–Сонг не болду дагъы?–деймен.

Анангны атасы, сайки, темир уста оъзюн алдатма сюе деп, эки къой берме къызгъанды. Сонг оланы уйлерине уручулар гирген...

–Гъей адам, билмейген затланы сёйлеме, –деп ачувланды анам. –Эки къойну да берген, киритни де алып гелген. Мен билеген чакъы шо бизин эшиклерде илинп тургъан. Бир уручу да ачып болмагъан «бакъа кирит» эди. Уручулар буса бизин уйге кирит алынгъанча гирген. Тек бары да затны алып гетип болмагъан.

–Бизин Гамшулил Муртазали ва ону «бакъа кирити» болмагъан буса, гъали сагъа макътанмагъа себеп болмажакъ эди. Къалгъан мал-матагыгызны да алып гетежек эди,–деп, анамны пысма борчлу этди.

МАГЪАММАТ БИСАВАЛИЕВ

ОЪРТЕН

Аминат Ибрагимова – Дагъыстанны халкъ артисткасы. Кёп йыллар республиканы йыр ва бийив этнография ансамблинде ишлеген.

Дав башлангъан йыл магъа улан тувду. Шо мени уьчюнчю яшым эди.

Радиодан Левитанны тавушун эшитгенде манг болуп къалдыкъ. Адамлар йылай эди. Гъар ожакъгъа къара къайгъы къопду: аталар, уланлар, эркъардашлар фронтгъа гетме башлады. О заман бютюн халкъыбыз не зор балагъгъа тарыгъанын ойгъа алып да болмай эдик. Бугюн-тангала къызыл асгерлер душманны ватанындан ёуп дагъытар деп инана эдик. Къанлы ябушувлар дёрт йыллагъа узатылажагъын не билейик дагъы? Немислер Кавказгъа ювукъ болду. Гечелер оланы учагъан самолётларыны тавушундан уянып, дагъы юхлама болмай эдим. Яшлар учун бек талчыгъа эдим, оланы гележеги не болар экен деп ойлаша эдим. Атам-анам мени яшлар булан эримни ата юрту Кумухгъа бакъдырды. Чакъ-чакъда эрим ону-муну гелтирип, шагъарда болуп турагъан хабарланы айта эди. Шонда гъаран дёрт ай чыдап, Магъачкъалагъа къайтдым.

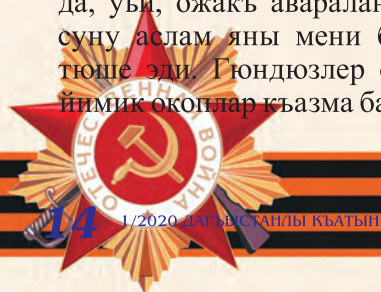
–Эримни бир аягъы ёкъ эди, шо саялы, ону фронтгъа алмадылар. Ол нечакъы кёмек этмеге къараса да, уьй, ожакъ авараланы наму-суну аслам яны мени бойнума тюше эди. Гюндюзлер озгелер йимик окоплар къазма бара эдим,

ахшамлар буса концертде болма тарыкъман. Мени эмчек ичеген яшым баргъа да къарамай, шо къыйынлы мюгълетлерде коллектив булан бирче болма борчлуман деп гысап эте эдим. Мен шо заман дагъыстан йыр ва бийив этнография ансамблде ишлей эдим. Ёлдашларым булан биз бармагъан бир юрт да къалмадыдыр. Машинлер етишмейген саялы, оьгюз арбалагъа минип, сапаргъа чыгъа эдик. Бийик тав юртларда чы яв юрюмеге де тюшген. Къолумда гиччинева нарыста да бола эди. Нечикгючюм, чыдамлыгъым етишгенине бугюн де тамаша боламан. Къарагъанда, инсан къыйынлы гъалгъа тюшгенде, не четимликден де оьтюп бажарангъангъа ошай. Ёлда къавшалып, юртгъа етишгенде, тез-тез концерт опуракъларыбызны гийип, жыйылгъан халкъны алдына ир-жая туруп чыгъып, оланы гёнгюн ачма, хошландырма борчлу эдик. Тюзюн айтайым, тынч масъала тюгюл эди. Адамланы бары да ою дав булан байлавлу эди. Концертлерден гъалсыз болуп къайта эдик.

Шолай бир сапарыбыздан сонг, мен яман кюйде къыздырмабеззек аврувгъа тарып къалдым. Уьйдегилер концертлени гъакъында дагъы эшитме де суюмей эди. «Таман! Дагъы бир

ерге де бармажакъсан! Ачдан оьле турмайбыз. Бир амал этер-биз»,–деди атам. Мени гёнгюм бузулду. Ёлдашларыма хыянатчы болуп чыкъдым деген ойлар рагъатлыкъ бермей эди. Олар мени гёрме уьстюме гелгенде, гёзлеримни яшыра туруп, энниден сонг концертлерде ортакъчылыкъ этип болмажагъымны англатдым. Артындагъы гюн мени оьзюнню янына Дагъыстанны Оьр Советини Председатели А. Тахтаров чакъырды. «Аминат, мен сагъа буйрукъ берип болмайман. Тек ансамблге кёмек этмекни тилеймен. Халкъ сени таный, йырларынгны сюе»,–деди. Уьйдегилеге де рази болма тюшдю. Янгыдан сапардан сапар башланды. Юртларда бизин бек къаравуллаи эдилер. Колхоз авлакъларда авур загъмат тёгеген къатынлагъа, яшлагъа йырларыбыз бек тарыкъ эди, олагъа бир къошум гюч, ругъ бере эди.

1943-нчю йыл Дагъыстандан фронтгъа уллу концерт бригада бакъдырылды. Оланы арасында мен де бар эдим. Гетегенде яшларым башымдан чыкъмай эди, къайтмай оьлюп къалсам, олар не болар деп талчыгъа эдим. Ёлда бир поездден башгъасына мине туруп, кёп узакъ къалдыкъ. Лап да къызгъын давлар юрюлеген Орта фронтгъа тюшдюк. Смоленск бойлар оьртен-ялында.

ЙЫЛЛАНЫ ЭСГЕ АЛА ТУРУП...

Бек кьоркьунчлу гьал бар эди. Башымда биринчи акь тюклер шонда чыкъды. Къавшалгъан, бетлери къаралгъан солдатлагъа къарап языгъым чыгъа эди. Бизин концертлерден сонг олар давгъа гете эди. Хыйлысына эсен-аман къайтманасип болмажагъын биле эдик. Бизин фронтгъа бакъдырагъанда, гъарибизни кьолубузгъа бел тутдуртгъан эди. Шогъар байлавлу хыйлы масхаралар да этип турдукъ. Шолар бизге негер тарыкъ болажагъын сонг билдик. Биз оьлген солдатлагъа, орус-немис деп къарамай къабурларкъаза эдик. Неге тьогюл, шо немисни де бир ерде анасы къаравуллайгъанын англай эдик.

Смоленск, Белоцерковск, Чернигов, Канатов, Бахмач дагъы да башгъа шагъарларда да болдукъ. Бизин концертлеге асгерлени командующийлери К. Рокоссовский, И.Черняховский, Н.Ватутин къарай эди. Конотопда ва Бахмачда ватанына хыянат болуп чыкъгъанланы халкъны алдында асагъан кьуюн гьрдюк. Нече керен душманны самолётларындан ташланагъан бомбалардан оьл-яралана къалдыкъ. Бир гезик ансамблени директору Сергей Никитович Сладкин булан лакъыр этип турагъанда, хапарсыздан ювукъда, гъаваларда немис самолётлар гьрюдю. Ол шоссаят мени къаплап тутуп, окопну ичине атылды. Шо мьогьлетде лап ювукъда ерни чайкъатып, гьючлю бомба атылды. Шыплыкъ болгъанда, биз астаракъ окопдан чыгъып къарагъанда, кьырыйыбызда бомбадан къалгъан терен ойтанны гьрдюк. Арекден гелеген яралангъанланы кьычырагъан тавушлары юрекни яра эди. Биз

хыйлы заман эсер-месер болуп турдукъ. Концерт бригадабыз ерлешген блиндажгъа етишгенде, ёлдашларыбыз къучакълап алды, олар биз оьлгенбиз деп тура болгъан. Лап ювукъ къурдашларымы Саният Муратова, Ума Алиева, Эра Адиебекова ва оьзгелери булан нечакъы кьыйынлыкъланы башыбыздан гечирдик.

Фронт яшавубуз ярым йылдан да артыкъ узатылды. Асгерчилени арасында бизин якълылар ёлукъса, сююнуп оьле эдик. Шолай концертлени бирисинде, Магъаммат Гъажимуратов булан таныш болдукъ. Ол биз Дагъыстангъа къайтгъанда, оьзюню къайнар саламын ата-анасына, дос-къардашына етишдирмекни тилеген эди.

Ону булан мен арадан 50 йыл оьтуп, Ич ишлер министерлигинде оьтгерилеген бир чарада ёлугъуп къалдым. Мени уьстюме акъ башы булангъы подполковник гелип, къучакълап: «Аминат, мени унутмагъансандыр?»—деп

сорады. Шонда гьзьяшларымыны токътатып болмадым.

Фронтдан гелгенде, хыйлы заман адатлы яшавубузгъа къайтып болмай турдукъ. Шыплыкъ ва паряхат яшав бир тамаша гьислени тувдура эди. Сонг янгыдан фронтгъа гетмеге тьюшдю.

Ахырда оьзюн шонча да гьасиретли къаравуллайгъан Уьстюнлюкню шавлалы, лап насипли гьюню етишип гелди. Халкъ сав гече шагъардан гезей эди. Бир-бирин къучакълай, кюлей, йылай, гюллер бере...

Давдан мени 17 зукъарим къайтмады. Бирдагъы эркьардашым авур яраланып гелди, бир йылдан гечинди. Шолай зат дав...

Р.С. Аминат Ибрагъимова «Загъмат Къызыл байракъ» деген орден булан эки керен савгъатлангъан. Ондан къайры, «Къайратлы загъматы учун» ва «Кавказны кьоругъаны учун» деген медаллар булан да белгиленген.

Айшат ТАЖУДИНОВА

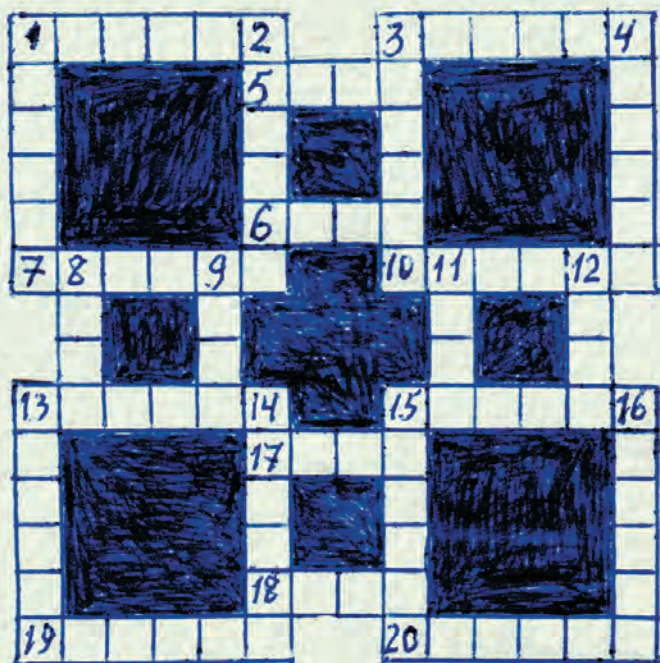
Ана тилибизни уйренебиз

Журналны 6-нчы номеринде чыккыган кроссвордну жаваплары:

Солдан онггъа: 1. Манат. 3. Хасап. 5. Башир. 6. Кюрек. 8. Зазай. 10. Чолну. 12. Папах. 14. Чачал. 15. Чачакъ. 16. Сарын.

Уьстден тюнге: 1. Мишик. 2. Тюбек. 3. Хораз. 4. Папай. 7. Расул. 9. Зуван. 10. Чомуч. 11. Урчукъ. 12. Палас. 13. Хытан.

КРОССВОРД

Солдан онггъа:

1. Ёммакъларда кёп эсгерилеген авзундан от-ялын чыгъарагъан учагъан йылан. 3. Шатлы вакуванчлы гюн. 5. Гюл де дюр, къатынгишини аты да дюр. 6. Емиш. 7. Къатынгишини аты. 10. Мююзлю уй мал (эркеги). 13. Аккъатыкъ. 15. Емиш. 17. Ийленеген хамурну тюбюне себилеген ун. 18. Къолгъа уйренмеген ат. 19. Балыкъ тутагъанда къоллана. 20. Йырчы Къзакъны ювугъу.

Уьстден тюнге:

1. Язывчу ва драматург (къатынгиши). 2. Къатынгишини аты. 3. Гъар пачалыкъны шолай белгиси бар. 4. Къумач. 8. Агъачлыкъны ичинде дангылер. 9. Къылчыкълы ашлыкъ. 11. Ишлеряхшы да тюгюл, яман да тюгюл, гъал шоланы арасында буса нечик айтыла. 12. Юз йыл. 13. Гъайванланы бир саны. 14. Гиччи къызланы оюнчагъы. 15. Татлилик. 16. Жымчыкъ тайпагъа гиреген кекелли къуш.

Тизген Агъматхан Аскеров
Жавапларыгъызны къаравуллайбыз

ОБСЮМЛЮКЛЕР

Къарачёп-душица

Къансияла-звербой

Къансиер-кипрей,
иван-чай

Алабота-лебеда

Къыркъбувун-хвощ

Къозукъулакъ-шавель

Карзама-ширица

Аткъулакъ-конский
шавель

Журнал в журнале

САЛАТ «ТЮЛЬПАНЫ»

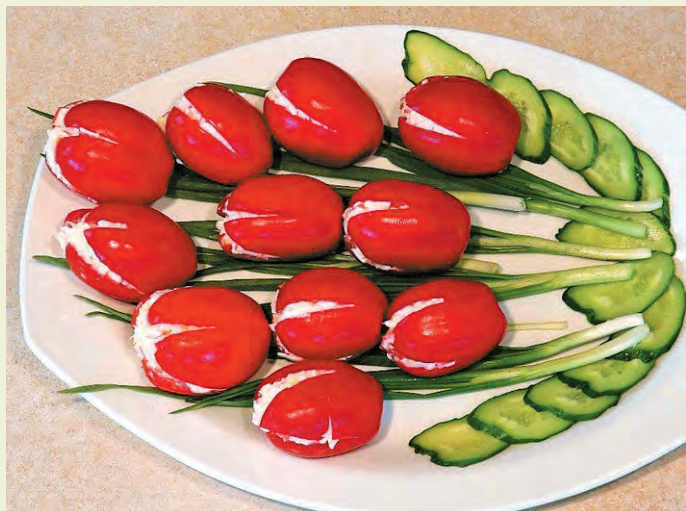
ИНГРЕДИЕНТЫ:

- помидоры – 10 шт.
- перо зеленого лука – 10-15 шт.
- творог – 150 г.
- яйца – 2 шт.
- чеснок – 1 зубчик
- майонез – 1 ст. л.
- соль – щепотка

ПРИГОТОВЛЕНИЕ:

1. Подготовьте продукты для салата. Помидоры хорошенько вымойте, лучше всего подойдет сорт «Сливка», он внешне напоминает тюльпан. Вместо творога можно использовать любой сыр как мягких, так и твердых сортов.

2. Приготовьте сразу начинку для «тюльпанов». Отварите яйца, очистите и натрите их на самой мелкой терке. Добавьте творог или тертый сыр, чеснок, соль, перец молотый черный и ложку майонеза или сметаны. Перемешайте. Начинка должна быть густой и вязкой.

3. На каждой помидорине сделайте крестообразный разрез до половины, кофейной ложкой удалите серединку, стараясь не повредить будущие лепестки.

4. Заполните каждый тюльпанчик начинкой кофейной ложечкой.

5. Сделайте стебельки. Для этого зеленый лук вымойте и обсушите салфеткой. Внутри вставьте бамбуковую палочку, острым концом воткните стебель в головку цветочка. Тюльпанчики готовы.

РЫБА ПО-ФРАНЦУЗСКИ

Для этого блюда подойдет любая нежирная рыба. Можно купить уже готовое филе, а можно снять его с рыбы самостоятельно.

ИНГРЕДИЕНТЫ:

- рыба – 500-600 г.
- сыр – 100 г.
- помидор – 1 шт.
- сметана – 2 ст. л. (или йогурт)
- соль, перец – по вкусу.

ПРИГОТОВЛЕНИЕ:

Вымойте рыбу, выпотрошите ее. Сыр натрите на крупной терке, помидор нарежьте колечками. С рыбы снимите кожу, удалите хребет. Филе порежьте на небольшие кусочки.

Форму для запекания смажьте растительным маслом и уложите квадратики рыбного филе. Посолите, поперчите и оставьте на 10-15 минут подсолиться. Затем уложите на рыбу помидор и щедро смажьте сметаной или йогуртом. Распределите тертый сыр и отправьте рыбу в духовку на 20 минут при температуре 200 градусов.

ПРОРОСТКИ ДАРЯТ ЗДОРОВЬЕ

ЦЕЛЕБНЫЕ СВОЙСТВА

Проросшие семена и молодые ростки злаков, овощей, орехов – уникальный источник витаминов, минеральных веществ, ферментов и аминокислот. Проростки вызревают за несколько дней и по пищевым свойствам не уступают мясу, овощам и фруктам, не требуют кулинарной обработки и легко перевариваются даже при слабом пищеварении.

Если вы к своему обычному рациону добавите 1-2 чашки пророщенных семян, ваше самочувствие заметно улучшится.

РЕЦЕПТ

Проращивание. Промойте зерна холодной водой. Всплывшие зерна использовать не следует, они не прорастут. Зерно насыпьте в плоскую посуду слоем не более 2 см. Накройте тканью и залейте водой комнатной температуры до верхнего уровня зерна. Поставьте в теплое затемненное место.

Прорастание зерен до необходимых 1-3 мм происходит за 2-3 дня (двух- и трехдневные проростки). Можно использовать в пищу зерна с чуть проклюнувшимися ростками (однодневные проростки) или просто набухшие.

ЗАМОЧЕННЫЕ ЗЕРНА

ЦЕЛЕБНЫЕ СВОЙСТВА

Замоченное зерно злаковых (пшеница, рожь, овес) рекомендуется взрослым и детям со здоровыми зубами. Оно возбуждает аппетит, стимулирует слюноотделение и деятельность всей пищеварительной системы, нормализует стул. Особенно вкусно зерно, если жевать его вместе с каким-нибудь терпким плодом (например, айвой).

РЕЦЕПТЫ

Замоченное зерно. Вымыть 3 ст. л. зерна и замочить с вечера стаканом холодной воды. На другой день уже можно есть размякшее зерно.

Замоченное зерно с соусом. 3 ст. л. пшеницы, по 1 ст. л. меда и растительного масла. Зерна замочить на 24 часа, чтобы размякли. Перед самой подачей на стол залить соусом, приготовленным из меда и растительного масла.

Зерно с морковью и вишневым соком. Требуется 4-5 ст. л. замоченного зерна, 150 г моркови, 50 г корня сельдерея, 200 г сметаны, сок спелой вишни по вкусу. Морковь и сельдерей натереть на крупной терке и смешать с зерном и с вишневым соком или с горстью вишни, из которой удалены косточки. Размешать и залить сметаной.

ЧЕЧЕВИЧНЫЕ ПРОРОСТКИ

ЦЕЛЕБНЫЕ СВОЙСТВА

Проросшее зерно чечевицы – богатый источник белка и витаминов группы В. Белки чечевицы сходны с белками мяса, так как содержат ряд незаменимых аминокислот. Употребление чечевицы способствует нормальной работе органов пищеварения, помогает избавиться от изжоги и проблем с работой кишечника.

РЕЦЕПТ

Зерно вымыть и насыпать тонким слоем в какую-либо плоскую емкость, на дно которой постелить хорошо смоченную теплой водой и свернутую вдвое салфетку. Поверх зерна тоже положить свернутую вдвое, смоченную теплой водой салфетку. Емкость держать при температуре 22-23 градуса, а сверху тряпку периодически увлажнять водой той же температуры до тех пор, пока не покажутся ростки. Проростки можно есть без добавления других продуктов.

АЗБУКА КУЛИНАРИИ

- **Бланширование** – ошпаривание продукта кипятком или паром. Применяется для сохранения цвета, устранения специфического запаха или привкуса, горечи. Бланшируют овощи, фрукты, рыбу.
- **Водяная баня** – посуда с кипящей водой, в которую ставят кастрюлю с продуктами для проваривания или сохранения в горячем виде.
- **Выпекание** – нагревание в духовом шкафу до полной готовности мучных и кондитерских изделий.
- **Жарка во фритюре** – жарка продукта в большом количестве жира (1 часть продукта, 4 части жира) при температуре жира 135-180 °С.
- **Запекание** – нагревание продукта в духовом шкафу до образования румяной корочки. Запекают в основном продукты, предварительно прошедшие тепловую обработку (запеканки, рулеты, рыбные, мясные блюда под соусом).
- **Льезон** – смесь яиц и молока (воды), в котором смачивают изделия перед панированием для удержания панировки. В льезон добавляют соль, перец.
- **Панирование** – обваливание порционных кусков мяса, рыбы, изделий из котлетной массы в молотых сухарях непосредственно перед обжаркой.
- **Пассирование** – медленное обжаривание продуктов до готовности. Пассируют морковь, свеклу, петрушку, лук, капусту, томат-пюре, муку. При пассировании сохраняются красящие и ароматические вещества, которые переходят в жир, а также витамины А и С.
- **Припускание** – варка продуктов при закрытой посуде с небольшим количеством воды или бульона. Продукт погружают в жидкость только на половину его высоты. Продукты припускают при сильном кипении, чтобы не залитая верхняя часть прогрелась паром.
- **Шпигование** – шпигуют в основном мясо. Для этого в нем делают проколы, прорези, и в них вставляют кусочки шпига, моркови, лука, чеснока.
- **Цедра** – нарезанные и высушенные корки лимонов, апельсинов, мандаринов, которые используются для ароматизации компотов и кондитерских изделий.
- **Цукаты** – изготавливают из фруктов или мелко нарезанных корок арбузов и дыни. Перед употреблением их проваривают в сахарном сиропе, а затем высушивают.

ЗНАЕТЕ ЛИ ВЫ?

ВАНИЛЬ

Ваниль – это род растений семейства орхидных. Она представляет собой лиану, приносящую плоды в виде длинных стручков. В тропиках растет около 100 видов ванили.

О том, насколько высоко ценилась ваниль у европейцев, узнавших ее в начале XVI в., говорит тот факт, что из-за этой пряности произошло несколько колониальных войн – между Португалией и Францией, Францией и Испанией. На мировом рынке натуральная ваниль и сегодня остается одной из самых дорогих пряностей.

В наше время вместо ванили чаще используется её химический аналог – ванилин. Ванилин изобрели, независимо друг от друга, сначала в Англии (1858), затем – в Германии (1874) и во Франции (1891). До начала XX века рецепт ванилина каждая страна сохраняла в тайне. Ныне его производят во многих странах. Это синтетическое ароматическое вещество в виде белых кристаллов. Обладает запахом ванили, хорошо растворяется в воде. В торговую сеть ванилин поступает в смеси с сахарной пудрой и называется ванильным сахаром, он широко применяется и в кондитерской промышленности, и хозяйками.

ИНЖИР

Инжир – субтропическое растение, родственник фикуса, который часто украшает наши дома.

Культуре инжира более 5 тысяч лет. Согласно Библии именно фиговые листья были первой «одеждой» Адама и Евы. Под смоковницей волчица нашла и выкормила Ромула и Рема, которые основали великий Рим. Это легендарное дерево прожило много веков, а когда оно погибло, весь Рим оделся в траур. На Цейлоне и сейчас растет «священное» фиговое дерево, посаженное более 2200 лет назад, в эпоху утверждения на острове буддизма.

У инжира совершенно необычное опыление. Чтобы плоды созрели, на каждую сотню женских деревьев обязательно должно приходиться 5-6 мужских. Еще Аристотель говорил об «удивительной дружбе» могучих смоковниц с маленькими осами-бластофагами. Дело в том, что мужские соцветия инжира являются домиками для этих ос. Бескрылые самцы проводят всю свою жизнь внутри соцветия, похожего на полую грушу. Здесь же, в полумраке, совершается «брачный обряд» ос. А затем самки через отверстия вылетают наружу. В поисках нового «домика» для откладки яиц они залетают и в непригодные для этой цели женские соцветия, ну а прежде чем поймут свою ошибку – совершают опыление.

УХОД ЗА БРОВЯМИ

БРОВИ – одна из самых выразительных частей лица. И каждая эпоха диктует свои взгляды на их форму и цвет. В наши дни предпочтительна естественная линия бровей.

Есть еще одно важное обстоятельство: форма бровей по величине и контуру должна находиться в правильном соотношении с формой губ.

Гармоничной форма бровей будет лишь в том случае, если она соответствует форме лица. Так, например, к круглому лицу не подойдут густые, высоко посаженные брови. Выражение широкого, угловатого лица можно смягчить, если на одну треть уменьшить внешнюю часть не слишком густых бровей. К продолговатому лицу подойдут брови густые, но лишь слегка выгнутые. К овальному лицу никак не подойдут сильно разлетающиеся брови.

Под влиянием многих причин волосы бровей могут претерпевать различные изменения в росте, структуре и цвете. На рост волос бровей оказывают влияние некоторые внутренние заболева-

ния, заболевания кожи, возраст человека и внешние факторы. При нарушении деятельности щитовидной железы волосы бровей истончаются и редеют, а иногда совершенно выпадают. Выпадение происходит обычно на наружных отрезках бровей, и они становятся как бы сбритыми. Себорея нередко приводит к облысению бровей. Вредное воздействие на рост бровей оказывают также солнечные лучи, которые высушивают, истончают и обесцвечивают волоски бровей.

Наконец, неправильный уход за бровями, злоупотребление красками, плохое их качество, частое нарушение целостности волос в процессе выщипывания – все это неблагоприятно влияет на рост волос бровей.

Брови можно смазывать питательными и жирными кремами, растительными маслами (оливковым, персиковым, подсолнечным и др.) Ежедневное приглаживание их щеточкой для ресниц, которую вы предварительно окунали в специально приготовленное масло, улучшит их внешний вид.

НАСТОЙКА КАЛЕНДУЛЫ ОТ ВЫПАДЕНИЯ ВОЛОС БРОВЕЙ

Настойку календулы (купить в аптеке) развести 1:3 водой. (Настойку можно приготовить в домашних условиях на водке 1:10 и развести водой 1:1). Смочить в ней ватные диски и выложить на брови в виде компресса на 1-1,5 часа. Процедуры делают ежедневно или через день до отрастания волос. При отсутствии эффекта через месяц лечение следует прекратить.

ПИТАТЕЛЬНЫЕ КРЕМЫ И КОМПРЕССЫ ДЛЯ БРОВЕЙ

Питательные кремы

Нам потребуются: касторовое, персиковое, подсолнечное, льняное, камфорное масла, пчелиный воск.

Смешать касторовое масло – 5 г, персиковое, подсолнечное или льняное масло – по 10 г, добавить камфорное масло – 1-2 капли. Масло наносить на брови ежедневно.

Смешать вазелиновое масло, пчелиный воск и касторовое масло – по 5 г. Составом смазывать брови ежедневно или 2-3 раза в неделю.

МАСЛЯНЫЕ КОМПРЕССЫ

Питательный компресс из растительных масел (оливковое, персиковое, подсолнечное и др.). Компресс делают из тонких жгутов ваты, пропитанных подогретым маслом, сверху покрывают полосками целлофана на 40 минут.

БЕСПОРЯДОК ВРЕДЕН ДЛЯ ЗДОРОВЬЯ

Беспорядок – это переизбыток вещей, который создает захламленное пространство. Мало кто чувствует себя комфортно в беспорядке. Когда вокруг слишком много вещей, нам тяжело работать и невозможно расслабиться: бардак очень сильно влияет не только на нашу продуктивность, но и на здоровье.

Давно отмечено, что разбросанные вещи, грязь, пыль и т. д. отрицательно сказываются на финансовом благополучии, здоровье и атмосфере в семье. Почему это происходит?

Неубранные вещи и неприбранные комнаты, как правило, притягивают к себе внимание. Из-за этого человек отвлекается от более важных дел, теряет концентрацию внимания. Вдобавок беспорядок вы-

зывает раздражение, особенно у женщин. Находясь постоянно в беспорядке, а тем более живя в нем, мы создаем себе плохое настроение. Есть вероятность впасть в уныние и даже в депрессию. Но стоит прибраться, как самочувствие улучшается.

Также отмечено, что люди, живущие в бардаке, часто страдают низкой самооценкой. Они считают себя неудачниками, которые не в силах справиться даже с наведением порядка. Человек постоянно находится в состоянии стресса, теряет работоспособность и желание что-либо делать. Получается некий замкнутый круг. Из-за беспорядка пропадают силы, в том числе на уборку, хаоса в доме становится еще больше, но энергии убираться нет...

БЕСПОРЯДОК НА КУХНЕ

Кухня символизирует благополучие и достаток. Поэтому для избежания проблем с деньгами очень важно поддерживать это помещение в чистоте. Кроме того, грязная плита, посуда, крошки и беспорядок на кухне в целом отражаются на здоровье домоладцев.

БЕСПОРЯДОК В КОРИДОРЕ

Его следует очистить от ненужного и старого хлама, который негативно отражается на финансовом потоке и взаимоотношениях в семье. Коридору также следует уделять внимание каждый день.

БЕСПОРЯДОК В ВАННОЙ КОМНАТЕ

Запущенная ванная комната говорит о том, что у женщины заниженная самооценка и отсут-

ствует чувство собственного достоинства. Как говорят психологи, грязная раковина и зеркало – явный показатель неприязни к себе. Если, наоборот, ванная отличается порядком и чистотой, то женщина довольна собой и своей жизнью.

Наведите чистоту, разложите все вещи по своим местам. Особое внимание уделите зеркалу и раковине – вы заметите, как повышается ваша самооценка, вы даже внешне станете более привлекательны.

БЕСПОРЯДОК В СПАЛЬНЕ

Комнату необходимо организовать так, чтобы она была по максимуму освобождена от ненужных вещей. Она должна способствовать расслаблению.

Загромождение спальни приводит к бессоннице, потере энер-

гии. У женщин беспорядок может даже вызвать заболевания мочеполовой системы. А чистота имеет противоположный эффект – крепкий сон и ощущение уюта в доме. Спальня отвечает за счастье.

БЕСПОРЯДОК В ГОСТИНОЙ

Состояние этой комнаты говорит о вашем отношении к окружающим людям. Просторное и чистое пространство притягивает в ваш дом позитивных и хороших людей.

***

Как вы видите, грязь и бардак в доме негативно отражаются на жизни человека. Поэтому уборка является не только полезным занятием, но и весьма необходимым.

ХАЛА-АВА И ПЕТУШОК

(Даргинская сказка)

Жила-была в одном ауле женщина по имени Хала-Ава. Злая-презлая. Никого она не любила, всех только обижала и бранила. Соседи даже во двор к ней заходить боялись.

Собирала однажды Хала-Ава у себя в саду орехи, а на заборе сидел петушок.

– Дай мне орешек, Хала-Ава! – попросил он.

Швырнула Хала-Ава палкой в петушка, чуть лапки ему не перебила.

– Не приставай! Не дам!

Побежал петушок со слезами домой. Встретилось ему по дороге шило:

– Что с тобой, петушок? О чём ты плачешь?

– Попросил я у Хала-Авы орехов, а она в меня палкой бросила.

– Давай проучим злую Хала-Аву, – говорит шило.

– А как мы её проучим? – спросил петушок.

– Я спрячусь в подушку и, когда Хала-Ава сядет, уколую её! Пошли петушок и шило вместе. Встретился им голубь.

– Куда идёте, друзья?

– Идём проучить злую Хала-Аву.

– Возьмите и меня с собой!

– А чем ты нам поможешь?

– Я сяду у очага. Когда Хала-Ава будет раздувать огонь, я золой засыплю ей глаза!

Пошли петушок, шило и голубь вместе. Встретился им камень:

– Куда идёте, почтенные?

– Идём проучить злую Хала-Аву.

– Возьмите и меня с собой!

– А чем ты нам поможешь?

– Я лягу над дверью. Когда Хала-Ава будет выходить из дома, я стукну её по спине!

Пошли петушок, шило, голубь и камень вместе. Добрались, наконец, до сакли Хала-Авы.

Хала-Ава как раз прилегла вздремнуть. Пока она храпела, шило спряталось в подушку, голубь сел у очага, а камень лёг над дверью.

Захлопал петушок крыльями, зашумел.

Хала-Ава услышала шум, подумала спросонок, что это кошка забралась в шкаф.

– Брысь, негодная! – сказала она.

А петушок ещё громче шумит, крыльями хлопает.

В сакле было темно, и Хала-Ава решила раздуть огонь.

Только нагнулась она над очагом, голубь вспорхнул и засыпал Хала-Аве золой глаза.

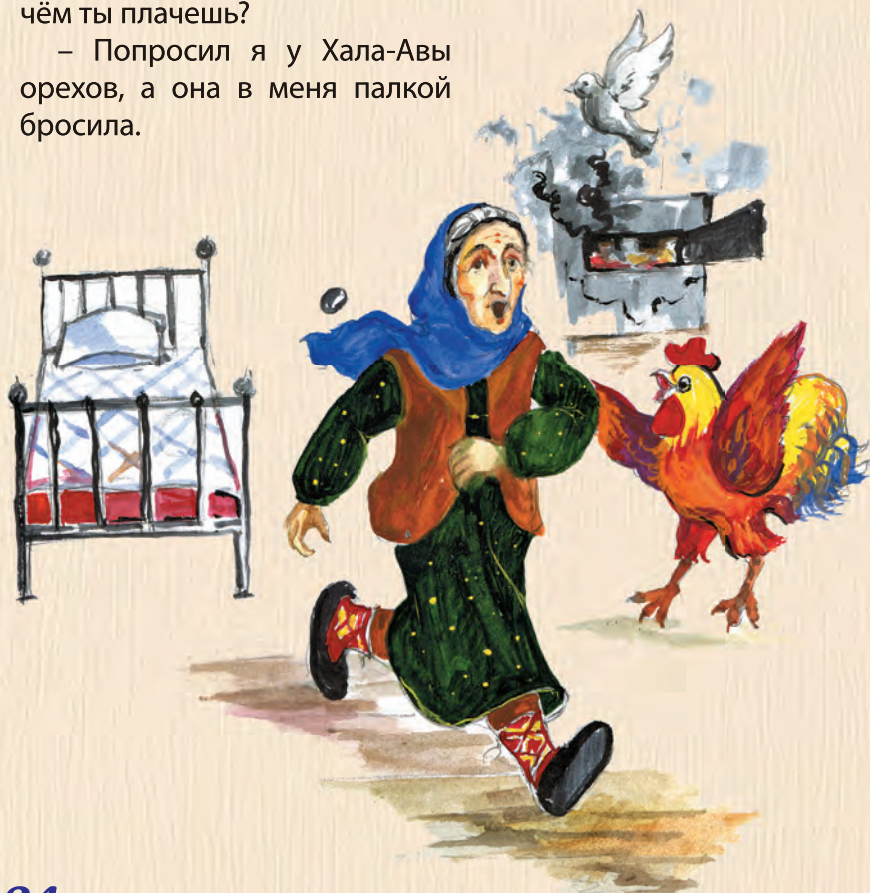
Хала-Ава со страху так и села на подушку... Шило выснулось и укололо Хала-Аву.

Бросилась злая Хала-Ава к двери. Бух!.. – камень стукнул её по спине.

Убежала злая Хала-Ава далеко-далеко. А петушок набрал орехов, наелся досыта и голубя угостил.

Камень орехи разбивал.

Шило ядрышки вытаскивало.

Эсги Кахиб

Дагъыстанны Шамил районунда ерлешген бы-
рынгы Кахиб туристлени тергевюн тарта. Ярты
бузулгъан, ташдан ишленген уйленни арасындагъы
улла башнялар арекден де гёрюне. Тарихчилер
айтагъангъа гёре, бу бойларда таш асуларда да
адамлар яшай болгъан.

Эсги Кахиб район центр Хебдадан кёп йыракъда
тыюл. Тавланы арасында токътагъан юртну Къой-
сув озенни сувлары экиге бёле. Бир янында озюню
гъалиги яшаву булангъы янгы Кахиб – башгъа ерде
бырынгы Кахиб тик ерлешген.

Кахиб деген сёз гюржю тилден алынган ва
оьсюмлюгю аз тав-таш ер деген маънаны англата.
Кахиб бир нече махилени умуми аты. Эсги Кахибге
алда Бакдаб деп айтыла болгъан.

Эсги Кахибдеги уйлер тав архитектурагъа хас
мердешлеге гёре ишленген. Бир уйню кьалкысы
башгъасыны абзары болуп токътай. Орамлары бек
тар. Дагъы да айтагъан кюйде, тезги заманларда
юртну тубюнден яшыртгъын ёл тартылган
болгъан.

Эсги Кахиб бютюн Кавказда душман елеп бол-
масдай юртгъысапта танылыпгелген. Тарихде янгыз
араплар Кахибни къамавгъа алып, елеп бажаргъан.
Шондан сонг ерли жамаат къакъаны ягъасында
эки башня кьургъан. Савлай беш башня болгъан.
Бугюнге ерли сакълангъан башняланы лапуллусуну
бийиклиги – 20 метр, генглиги – 4,6 метр. Тамларыны
къалынлыгъы бир метрге етише.

XI асруда Кахиб Дагъыстанда Хунзах, Кумух,
Ахты, Урада йимик лап да уллу юртланы бириси
гъысаплана болгъан. Кахибде хынжаллар, шёшге-
лер, сюлчелер этиле болгъан. Ондан къайры, хали
согъагъан, аякъгийим этеген, гён ишлетеген уста-
лар болгъан. Кахиб Самурдан Веденогъа барагъан
«Халкъланы уллу ёлунда» токътагъан.

Кахиб озюню ислам алимлери ва шайхлары
булан да макътала гелген. Мунда зиярат сакълан-
гъан. Эмли суву булангъы булакыгъа уьч шайыхны
аты кьоюлгъан.

XX асруну 50-нчи йылларында юртну халкы
ташгъынлардан ва сюрлюгювлерден инжинип,
Бакдабдан озенни ари янына чыгып, янгы ерде
орунлашма башлай. Аста-аста эсги авул халкъсыз
къала ва 1970- нчи йылны орталарында ондан ахы-
рынчы адам гетген.

Гъазирлеген Гюлнара АСАДУЛЛАЕВА

«Сагъынгъанда тамын-ташын сыйпайман...»

Тюркиядагъы къумукъланы сеси...

Бырынгыда, Кавказ давланы заманларында Дагъыстандан нечесе агълюлер тувуп, оьсген элинден, оьз маканындан айрылып, ата юртларына арт берип болмай, чубурлуп агъылагъан гёзьяшларын сибире туруп, тыш янгъа чыкъма борчлу болгъанлар. Аркъа-торкъадан артылып, нечесе айланмалардан, сувлардан оьтюп гетип, Тюркияны къанатыны тюбюне сыйынгъанлар. Шо барывунда яшлыгъы оьтген ана ватаны, ата топурагъы булангъы аралыкълар да, девюрлени байлавукълары да къыркъылып, бир-биревге сес бермей нечакъы сувлар эниш акъды. Не буса да, Тюркиягъа багъып гюмезли кёпюрлер салынгъанлы, бир-биревню арасындагъы сагъынчлы гыслер гъакип, о якъдан да, бу якъдан да дос-къардашын, тамурларын ахтарма башлагъанлар. Бираз алда Буйнакск районну маданият къурумуну ёлбашчысы, белгили шаир Рукъуят Иразутдинова агълюсю Солтанагъмат булан Тюркияда къумукълар орунлашгъан юртлагъа сапар чыгъып, бир нече агълюлер булан ёлугъуп, сыр чечип гелдилер. Не мурат булан баргъанны, эсделик ёлугъувланы гъакъында Рукъуят Иразутдинова булан лакъыр этдик. Шону сизин тергевюгюзге беребиз.

Рукъуят Иразутдинова уягълюсю Солтанагъмат булан

– Рукъуят, Истанбул шагъарда оьтген конференциядан сонг Солтанагъматны межитинде жума намаз да къылып, дуалар этме де насип болду. Тек сизин аслу мурадыгъыз Бига шагъар булан байлавлу эди. Гъали сиз охувчулагъа да сырыгъызны чечсегиз ариив болур эди.

–90-нчы йылларда алимибиз Салав Магъамматсалихович Алиев, 1860-1870-нчи йылларда Темирхан-Шура округдан Тюркиягъа гетгенлерден къалгъанлар булан ёлугъуп гелгенде, атабызгъа бир къужурлу ёлугъувну гъакъында хабарлагъан эди. Мадарлы яшайгъан уллу къатын огъар оьзюню ата-бабалары

Эрпели юртдан чыкъгъанны да эсгерип: «Юртлуларым нечик яшай экен?»–деп сорагъан. «Сизин кююгюз къолай, гъайван-малыгъыз, жан-жаныварыгъыз, уй-эшигигиз ким де сукъланардай»,–деп жаваплагъан Салав Магъамматсалихович. Шо къатын ватанына жаны гъасирет къалып, сувлангъан гёз-

лерин сибире туруп: «Билемисен, кьулум, бар байлыгъымны берер эдим Аюв таладагъы чум терекни гюлдерейине»,—деген. Шо хабар магъа бек таъсир этген эди, кѣп заман унутуп болмай да турдум. Шо заман «Ят элде» деген шиърумну яздым. Онда булай сатырлар бар:

*Ят элде юлдузлар, ят тилде сѣйлей,
Йыртыллап гѣрюне,
тек исив бермей...*

Гертилей де, динибизни ташламайбыз, иманыбыздан айрылмайбыз деп, о девюрлерде нече-нече агълю ата юртларын кьююп гетме борчлу болгъан. Олар кѣп кыйынлар гѣрюп, аявлуларын йыракъ ёлда тас эте туруп, Тюркиягъа етишгинче арадан 6-7 йыл да оьтген. Бизден гетгенлер онда Чанаккъала областны Бига шагъарына ювукъда Догъанчы, Гийиккьыр, Азизея, Акъ кѣпюр деген юртлар кьургъан.

–Оларда къайсы юртлардан чыкъгъанлар ерлешген экен?

–Биз билеген кюйде, Оьр Къазаныш, Тѣбен Къазаныш, Эрпели, Мадигин, Торкъали, Тѣбен Жюнгютей, Агъачавул юртлардан гетгенлер. Салав Магъамматсалихович Тюркиягъа баргъанда, тоюнда ортакъчылыкъ этген, аслулары агъачавуллу Атнам Оьзденва тѣбенкъазанышлы Мурат Онверни бизге кѣп кѣмеги тийди, олар унутулмас кьуллукъ этдилер. Айтагъаным, биз онда яшагъан ва гѣмюлген Муса шайыхны кьабурна етишме алгъасай эдик. Ери гелгенде эсгерейим, ону кьабурн тапгъанлагъа да ва сынташдагъы язывланы охумагъа кѣмек этген Исмайыл Ханмурзаевге де, Хосар Хосаровгъа да баракалла билдирме сюемен. Шо гъакъда «Ёлдашда» макъала чыкъгъан эди. Гъали болгъанча дуалагъа кьошулса да, амма ону къайда яшагъаны, кьабур къайда экенин билеген гиши ёкъ эди. Уллу Шайыхыбызны кьабур табылгъанлыкъ— янгыз юртлулар учун тьогюл, бары да дагъыстанлылагъа уллу сююнч.

–Шо юртларда шайыхны гъакъында аз буса да, маълуматлар жыйма бажарылдымы?

Муса шайыхны уйлерини тамы

–30-40 йыллар алда кѣп маълуматлар жыйып болар эдик. Гъали оьрде эсгерилген юртларда адамлар да аз, кьалгъанлары да ана тилин унута бара. Шону себебин ахтаргъанда, Мурат Онвер булай англатды: «Кѣп йылланы боюнда кыйын-тынчны бирче оьтгерген яш тайпа, уллу болгъанда, бир-бирин бекювукъ адамлагъа гъисаплап, бир-бири булан уйленмекни атив гѣрмей, арек этдилер. Шо багъана болуп, тап-таза кьумукъ агълюлер аз кьурулгъан. Сонг да, ят элде уллулардан сонг кьалгъанлар яшавун кьолайлашдырсын, яшлары охуп, билим алсын деп, шогъар айрыча тергев бердилер. Охувун битдиргенде буса, олагъа юртларына къайтмакъны маънасы ёкъ эди. Гъар тюрлю шагъарлагъа гетип, адамлар якъ-якъгъа чачылды».

–Муса шайыхны агълюсю, яшлары болмагъанмы? Ону вадрислери бардыр.

–Догъанчы юртда яшайгъан Гьурия аба эсгерен кюйде, (огъар 79 йыл бола) къайынларыны кьардашы Гъапсат шайыхны агълюсю болгъан. Оланы Магъаммат деп бир уланы да болгъан. 1914-нчю йылда атасы гечинген сонг, ол Истанбул шагъаргъа гѣчюп гетген дей. Магъаммат Бига шагъаргъа Аллагъны уллу гюнлеринде сама атасыны устьюне гелип бирев де гѣрмеген, ол тез гечингендир деп ёрайлар. Атасындан кьалгъан намазлыкъ да, мюгьюр де уланында болгъан.

Муса шайых булан бирче адамланы алдына тьошюп гелген дагъы да эки шайых болгъан. Оланы Багъдад шагъардан гелгени тез гечинген. Муса шайых огъар Догъанчы юртагъы кьабурну устьюнде гиччи уй этдиртген. Бизде онда зиярат этдик.

Муса шайыхдан кѣплер кьуллукъ алгъанлар. Ол айтгъан ёлдан чыкмай болгъанлар. Муса шайыхгъа адамлар гьюрмет этип: «Бизин атабыз, етимлени, оьксюзлени, яшлары булан тул кьалгъан кьатынланы атасы»,—дей болгъан. Эренлери давгъа гетип, чарасызланы турма ерде, аш да берип, оьсюню уьюнде сакълагъан.

Огъар сорамай адамлар бир иште этмей болгъан. Шо топуракъгъа янгы гелгенде, эренлер бир кѣлно ягъасында, Чиплик деген ерде юрт тизме сююп, шайых булан гъакълашлар. Ол гелгенлеге: «Мундагъы сув кьатынгишилеге аврув гелтирежек, мина кьурма ярамай. Муна бу оьзенге буса кьыр гийиклер сув ичме геле. Олар таза жанлар, шунда ерлешегиз яхшы»,—деген. Шодай Гийиккьыр деген юрт тизиле. Гъали буссагъатда Янгы Чипликде яшайгъанлар бар. Оланы кьатынгишилерини кѣп авруйгъаныны гъакъында тезден айтыла геле.

Халкъны арасында зор уллу абуру булангъы Муса шайых башлап Догъанчы, Чинардере (къумукълар ва мычыгъышлар яшай) юртларда имам болуп ишлеген. Сонг ону Бига шагъарны жумакежитине имам этип белгилей. Гечингенде буса, ону шо межитни абзарында гѣмгенлер. Ювукъ юртлардан да ону устьюне зияратгъа гелегенлер бир де токътамагъан.

Жумакежитден шайыхны устьюне барагъан эркин ёл ва ону кьабур плитка тутулуп онгарылгъан. Ондан 50 метр арекде, Муса шайых яшагъан уйню тамлары гѣрюне. Устазына гьюрмет этип, шо уйлеге бугюнге ерли бирев де тиймеген.

Мен онда агълюм Солтанагъмат булан баргъан эдим. О шариат ёлунда кьабурну устьюнде охуматарыкъ дуаланы охууду, ата юрту-буздан алып баргъан топуракъны да тѣкдю. Сонг Муса шайых иш-

леген межитини ичине гирип, ону гъалиги имама булан ёлугъуп, хыйлы хабарлады, Муса шайхны къабуруну уьстюнде уый къурма токъташдылар. Мурат Онвер шо масъаланы Бига шагъарны мэрине де етишдирди. Шагъарны ёлбашчысы да шо инсаплы ишни этме бойнуна алгъан. Энниден сонг онда зияратгъа баражакълар шо уый къурулуп гёреп деп умут этемен.

Гъурия аба гъали де 1870-1880-нчи йылларда къурулгъан уйде яшай. О уыйлени шо йылларда сылагъан къатынгишилени бармакъ гъызлары гъали де бар. Эсги уыйлени къаршысында ону уланы янгысын этип гёчген. Гъурия аба буса: «Мен де о дюньягъа аявлуларым чыкъгъан ерден гетме сюемен»,—деп разилешмей. Бизин булан хабарлайгъанда ол: «Мен де, агълюм де йырлама обьтесиз сюе эдик. Уйде гиши ёкъда, эришип йырлап да йибере эдик»,—дей.

—Сизге йырламадымы?

—Мен огъар эсигизде къалгъанланы бир-экини айтсагъыз деп тиледим. Ол арив ангы булан:

*—Тав башда туман тютей,
Кёмюр гюйдюре бугъай.
Къан явгъур шу уланлар,
Гючден сюйдюре бугъай»,*

— деп, кюлеп алдыкъ, гёнгюбюз ачылды. Сонг: «Йырлайгъан за-

манлар гетген, гъали Аллагъгъа къуллукъ этмеге тарыкъ»,—деди.

—Рукъуют, дагъы да агълюлер булан ёлукъма болдугъузмы?

—Болдукъ. Тайпа-тухуму агъачавуллу Юсуп агъав булан да кёп заман хабарладыкъ. О Гийиккыярда яшай. Юсуп агъавгъа 85 йыл бола. Ол да таза къумукъча лакъыр эте эди. Ол таъсирли кюйде ата-бабаларыны гъакъында эсге алды: «Агъачавулдан гетген уллатабыз ёлчыкъгъанча:«Мен Дагъыстангъа дагъы къайтмажакъман. Малым, мюлкюм де сизге»,—деп язып гетген деп айта. —Уланым Интернетден Агъачавулда яшайгъан къардашларыбызны табып, бек сююнгенбиз. Бизин олар къонакълай чакъыра. Аллагъ буюрса, бу йыл Дагъыстангъа гелме умутум бар. Оьлгенче ата-бабаларыбызны топурагъына аякъ басып, дуа этип болсакъ, оланы ругъуна етер деп эсиме геле. Биз чи бу якъларда тувуп, яшап уйренип де къалгъанбиз. Амма уллуларыбыз Агъачавулну, обьсген ерлерин, дос-къардашын гёрме гъасирет кюйде оьлюп гетдилер»,—деп кюстюндю. Мен шо ерде Юсупагъавгъа «Ят элде» деген шиърумдан бир байтны айтдым:

*Ят элде юлдузлар, ят тилде сёйлей,
Йыртыллап гёрюне,*

тек исив бермей...

*Татывсуз емиши бишген бавларда,
Орайын гёрюне, обьктем тавлар да.*

Юсуп агъав бу сёзлени эшитгенде тарланды. «Уллуларыбыз мунда ят сынып оьлюп гетди»,—деп бек пашман болду. Сонг: «Мени атам Гийиккыярны орта боюна булакъ чыгъаргъан эди. Адамлар шо булакъдан гъали де пайдалана. Атамны атасыны аталары къургъан уыйлер де бар. Олар гъали аста-аста чёгюп бара. Атам-анамны сагъынгъанда, тамын-ташын сыйпап чыгъаман, юрегиме балгъам бола»,—деди.

Дагъы да мен, бирдагъы Юсуп абий (Юсуп Оьзен) булан болгъан ёлугъувну гъакъында да айрыча айтма сюемен. О бизин булан таныш болгъаны булан: «Мен мадигинлимен»,—деп билдирди. «Гъали Мадигин деген юрт ёкъ. Онда яшайгъанлар тезден Эрпели юртгъа гёчген. Шолай сиз де бизин йимик эрпелилисиз»,—дегенде, о къайтара: «Сизин билмеймен, амма мен мадигинлимен»,—деди. Гъалиден 300 йыллар алда Мадигин Эрпели бийликге гиреген юртланы бири болгъан, аслусу—эрпелилер. Муса шайхны гъакъында о булай деди: —Муса шайхны гъакъында атам мисгин: «Аталарыбыз огъар сорамай бир ишни де этмей эди»,— деп айта эди. Бир керен жума намаздан сонг Муса шайх жыйылгъанлагъа: «Чанаккъаланы душманлар елеп, халкъны пуч этип тура. Бирче дуа этейик, бизге етмесин душманны аягъы»,—деген. Инанмайгъанлар бурулуп гетгенлер, инанайгъанлар токътап, Муса шайх булан бирче дуа эте. Эртенінде: «Чанаккъалада кёп адам душманны къолундан оьлюп пуч болгъан»,—деп хабар геле. Шо заман Муса шайхны даражасына бары халкъ бирдагъы керен де мюкюр болгъан. Халкъ булан ону шо гюн этген дуасы Тёбеккыой (Азизея) юртну душмандан сакълагъан. Юсуп абий лакъырын узата туруп: «Къумукълар мунда «чох эфендилер» деп тезден белгили. Олар тюзлюкню якълайгъан, къатты адамлар экенге тюрклер мюкюр болуп: «Аманатгъа зат бере бусагъыз, къумукълагъа беригиз, олагъа айтыгъыз»,—дей болгъанлар, гъали де шолай. «Тек биз, къумукълар, гъали

азкългъанбыз, шогъаричимбуша. Жагъиллер ишлеме уллу шагъарлагъа гете, тилин унута, бирлери дагъыстанлы экенни англаса да, тек къайсы миллет экенни билмейлер. Мени уланым да Истанбулда яшай, къумукъ тилни аз биле. Озокъда, ону яшлары да къумукъча сёйлемес. Ата-бабаларым Дагъыстандан алыпгелген сумоварын да, опуракъ тигеген машинин де, багъыр акъчалыгъын да бек аявлап сакълагъанман. Тек олар менден сонг не болар экен... васият этме сюемен ташламагъыз деп. Тойланы айтсам, бизде алда уьч гече, уьч гюн бола эди. Къумукълар сыргъалап, саркъып бийий, гъали йимик талашмай эди, гелин чубулдурукъну артында тура эди. Улан-къыз тойларда эришип, масхара сарынлар айта эди. Муна эсимде къалгъаны:

*Къабалайлар да гийип,
Къабакъ алларда бийип.
Атанг чы бермей экен,
Нетединг мени сююп?*

Сонг агълуюсю Нюдрат баживге багъып: «Неге тымыйып токътансан, жавап бермейсен», – деп кюледди. Нюдрат бажив масхарагъа бир де тирелмей, огъар булай сесленди:

*«Ариги уьйде къазан,
Бериги уьйде асылсын.
Шону айтагъан авзунга,
Отдан кесев басылсын».*

Юсуп абий шо ерде: «Гёресиз дагъы, нечик къыйылыкъда яшама тюше магъа», – деп барыбызны да хыйлы кюлетди.

«Догъанчы юрт ерлешген топуракъда, бизин аталарыбыз гёчюп баргъанча алда, махи йимик ерде бир нечетюрк агълую яшай болгъан. Олар къумукъланы адат-къылыгъына тамаша болуп: «Мунда бир ажайып халкъ гёчюп гелген, тойлар эте, бийий, къавгъалай, йырлай. Оланы беллеринде уллу хынжаллары да бар», – дей болгъанлар. Гечге таба олар гёчюп гетгенге ошай». Сонг Юсуп абий агълую къылыкъланы гъакъында да лакъыр арада эсерип:

–Аталарыбыз бизге бек къатты эди. Олар тартгъан гъыздан тайышма ихтиярыбыз ёкъ эди. Оьзлер олтургъан ерге чи ювукъ болма да къоймай эди. Жагъил къатынлар эренлени алдында оьте буса, къолундагъы гиччи яшын ерге салып гете эдилер. Къартланы баракалласын алгъандан сонг, башгъа бирев гелип, шо яшны ерден ала эди. Гъали бары зат унутулгъан. Бир керен тойда шапкамын тюз гиймеген эдим. Шонда Гъамит де-

–Ата юртум Эрпелини тарихини, белгили адамларыны гъакъында маълуматлар жыйып тураман. Шону Аллагъ буюрса, китап этип басмадан чыгъарма къаст этежекмен.

–Кёп арив, Яратгъаныбыз мурадынга етишме гюч берсин. Охувчуларыбызгъа не ёрама сюер эдинг?

–Бырынгъы Грецияда оьзюн бирев де утмайгъан Антей деген батыр болгъан. Огъар гюч, къу-

Шо заманлар къумукълар этген уьй

ген гиши гелип атама: «Бу яшгъа аш берме, шашып айлана», – деди. Аталар яшлагъа шонча да къатты кюйде тарбия бере эди», – деди. Арты булан иржая туруп: «Алда таякъ тутуп айланагъан гишиге гёнгюм кюлей эди, гъали гёресиз дагъы, уьчюнчю «аякъгъа» таянып оьзюм де юроймен. Озокъда, оьлме сюеген гиши ёкъдур, амма аталарыбызны оьлюмге бакъгъан якъда да тавакаллыгъы болгъаны олар айтгъан: «Авруйман деп айтма, Азирейил гелди буса, хошгелди бер», – деген сёзлер де гертилей.

–Аллагъ берген гъюнеринг барны бир гёрсетген сонг, къалгъан оьмюрюнг шо пагъмуну гертилеме герек деген белгили француз язывчу. Буссагъат нени уьстюнде ишлейсен? Языв-бузувгъа чоланг етишеми?

драт береген топуракъны, ерни Аллагъы анасы болгъан дей. Шону билип, Геракл деген батыр Антейни оьрге гётерип, ерден айырып оьлтюрген деп айта. Озокъда, бу бырынгъы хабар, тек ону маънасы уллу ва гъалиги замангъа да къыйыша. Айтагъаным, гъар адамгъа гюч береген – анадаш халкъы, ана топурагъы, ана тили, анадаш маданияты. Олардан айрылгъан адам эрте-геч гёкюнмей къалмай. Тюркияда яшайгъан жан къардашларыбызны тамурларын дан арчылып, башгъа миллетлеге дёнюп барагъаны бир пашманлыкъгъа тарытагъан мисал тюгюлмю? Гёкюнчсюз яшама бизге де, бизден сонгъу наслулагъа да Аллагъ насип этсин.

ПАХУ ГЪАЙБУЛЛАЕВА

«Бешикде обсгенинге инанмайман...»

Магьмут ата юрту Кахабросода тура болгъан. Огъар бек ювукъдагъы Бетл деген юрта Муи тувгъан. Ол аты айтылгъан шаирге айлангъан. Муи буса исбайлыгъы булан бек макътала болгъан.

Магьмутгъа уллу шаир деген атгъа ес болмакъ учун Тажутдин Чанканы алдында охугъандан къайры, кеп къыйынлыкъланы башындан гечирмеге тюшген.

Муини яшаву да тынч болмагъан. Тек озъюню аслу байлыгъы, гезеллиги учун бир де къыйналмагъа тюшмеген. Шону гъайын озъю табиат эте гелген.

Магьмут ата юртундан Бетлге яв аякъдан юрюп геле болгъан. Ол ерли межитдеги мактапда охуй. Шо школагъа Муи де юрюй эди. Шонда Магьмут ону биринчилей ювукъдан гёрюп, къызъяшны исбайлыгъына гъайран бола. Уланни юрегинде сюювню обртени яна.

Магьмут бирден мактапдагъы охувун къойгъанда, къурдашлары шогъар тамаша бола. Оланы соравларына Магьмут: «Алифбаны билемен, язып-бузуп боламан, шо магъа таманлыкъ эте»,—деп жавап берип къутулма къарагъан.

Тек гerti себеби башгъа затда болгъандыр деп эсима геле. Муини ата-анасы мадарлы адамлар, ярлы уланни, шаирни атын эшитме де суймес. Магьмут шону англамай тюгюл. Суйгенин гъар гюн гёрюп турмакъ огъар уллу жаза болгъан.

Узакъда къалмай, Муини Дагъыстан атлы полкнун офицери Кебет-Магъамматгъа эрге берелер. Биринчи дюнья даву башлангъанда, Муини эри фронтгъа гете ва къанлы ябушувларда игит кюйде жан бере.

Шо полкда Магьмут да къуллукъ эте болгъан. Аллагъ огъар языкъсынган ва арадан 3 йыл оътюп сав-саламат ватанына къайта. Ол шо йылланы ичинде ватанын, суйгенин нечик сагъына болгъанын айта турмайым. Янгыз Муиге багъышлангъан «Мариям» деген поэмасын эсгерип къойсакъ да таманлыкъ эте. Шо асарны Магьмут полку булан бирче Австрияны дазуларында токътагъанда язгъан.

Офицерни тул къалгъан къатыны огъар кагъызлар язма тюгюл, Магьмут фронтдан къайтып олагъа гелечилер йиберме суйгенде, Муи танышларындан таба шаир абзарына ювукъ да гелмесин ва озъюн парахат къойсун деп билдирген болгъан.

Огъ сююв, сююв... Ону есири болмакъ—уллу жаза! Шаирбиз не ойлашды деп эсигизге геле? Амалсыз, гюнден-гюн, къаратанг булан эки де юртну арасындагъы ёлну оътюп, Бетлни къырыйындагъы тёбеге оърленип йырлай эди. Билемисиз, бирев де огъар кюлемей эди. Кёплени огъар языгъы чыгъа эди. Магьмут йырлама биревден де уйирнемеген. Хомуз согъувда да уллу пагъмусу болгъан деме къыйын.

Бир гезик тул къатынны юреги чыдамай, яшыртгын ёлугъувда ол Магьмутгъа: «Аллагъисен, сен мени къачыргъандай йимик эт»,—деп озъю план къура. «Къашкъарала туруп мен гъабижайны къызартма баражакъман. Сен буса шо мюгълетде ёлдашларынг булан мени къачырарсан».

Шаир ва къурдашлары белгиленген замангъа гъаран чыдайлар. Магьмут къараса, суйгени геле. Тутуп Муини атгъа миндирип, тапанча, тюбек атып, тар сокъмакълар булан Ашильтагъа етишелер. Магьмутну къурдашы Гъажи-Мурат Муини оззлеге алып бармагъа суйген. Тек Муи башгъачалай ойлаша. «Сен Магьмут озъюнгню къонакъларынга бар, мен буса озъюмню къонакъларыма барарман. Шолай тюз болар»,—дей ол. —Неге?—деп тамаша бола шаир.

—Ашильтаны къартлары Бетлге етишип атамандан мени тилегенче бир-бирибизден арек турсакъ яхшы.

Барысы да шогъар рази бола ва суйгенлер гъариси озъ къонакъларына бара. Амма эртен къаравулланмагъан иш бола. Къартлар Муиге: «Магьмутгъа эрге барма сюемисен?»—дегенде, ол: «Суймеймен»,—деген.

–Мени гючден къачыргъанлар,– деп билдире къатынгиши.

Барысы да Муини макюрчюлюгюне гъайран бола.

Арадан йыллар оьтюп, сав къалгъанлар неге Муи Магъмутгъа шолай янашгъанын англагъан. Муини шаир булангъы яшыртгъын ёлугъувуну хабары чыкъмай къалмажакъ эди ва шосагъат дёрт де якъгъа яйылажакъ эди. Шо заман къан тегюлмей къалмас эди. Шо саялы Муи оьзюню сюювюн къурбан этген.

Шаир буса шо заман оьзю-оьзюне айып эте: «Гегюрчюнюмню къонакъларына йиберип, уллу авлиялыкъ этдим»,–деп тарлана.

Ашилъта юртну старшинасы Тагули Магъмутну ва ону къурдашларын Гъажи- Муратны, Абдулмажитни, Мугъутдинни ва Муини атасы булан Унцукульдеги округ начальникге Арашгъа бакъдыра. Ол гелгенлени бек сувукъ-салкъын, къашларын да туюп къаршылай. Эки де якъны бетге-бет олтуртуп, оьзю арасындан ари де, бери де юрой.

–Муи, тур! –деп наип буйрукъ бере. –Сен оьзюнг бардынгмы шолар булан яда сени къачырдымы? Жавап бер!

–Сен, Араш, мен ону сюймейгенимни билмеймисен дагъы? Муна шу адамлар мени гючден алып гетген эди!–дей къатынгиши.

Магъмут пашман кюйде иржая, тек бир зат да айтмай. Наип огъар уллу гезлери булан тикленип къарап:

–Магъмут, арагъызда не болгъан эди? Айт гъали сен!

–Эгер де, мени къурдашым Муи болгъан ишни шолай англата буса, магъа дагъы къошма не къала?

Наип Гъажи-Муратны да тургъуздура. Ол кирпичин де къакъмай:

–Эртен балтаны да алып, Абдулланы уюне бардым. Биз орманлыкъда агъач гесме сёйлешген эдик. Гёресен чи, бугюн-тангала шайлы сувукълар болмакъ бар. Абдулла буса магъа Кахабросодан Магъмут да, Муи де гелгенин биллирди. Мен шогъар сююндюм ва оланы гёрме бардым. Дагъы мени билегеним ёкъ!

Абдулмежитге де англатыв берме тюшдю:

–Олар устьюме къашкъарала туруп гелди...

–Олар кимлердир?–деп бёлдю наип.

–Ким болсун? Гьона, алдында олтуруп тура–Магъмут ва Гъажи- Мурат. Демек, къашкъарала туруп гелди. Битди?

Мугъутдин де кёп сёйлемеди:

–Магъмут да, Муи де гелгенин мен очарда эшитдим. Чыдап олтуруп боламанмы? Оланы гёрме бек сюйдюм...

–Шулар айтагъаны гертими?–деп, наип Муиге сорав берди.

–Тюгюл, ялгъан айта,–деди ол.

Атасы сёйлемей пысып турду. Янгыз наип гъалекли кюйде ари де, бери де юройгенин токътатмай эди. Сонг бирден Муиге бурулуп, огъар атасы булан кансаралдан чыгъып гетмекни буюрду. Къатынгиши

оьзюню артындан эшикни бегитгенде, наип ачувларын токътатып болмай:

–Сизин бир йимик боюгъуз бар, бир йимик папахлар гиесиз ва барыгъыз да бир йимик–намуссуз адамларсыз! Лагъ болугъуз шундан, маймунлар! Дагъы гезюме гёрюнемгиз!...Ол шонча да бек къазаплангъан эди, гъатта къурдашлардан алда кансаралдан чыгъып гетди.

Магъмут ата юртуна къайтды. Болгъан агъвалатны гъакъындагъы хабар айланада яшмындай яйылды. Гъажи-Муратны устьюне бир бошамай адамлар геле эди. Муини гезеллигини гъакъында айт чы? Бизин къайсы къызларыбыз ва къатынларыбыз булан тенг-лешдирмеге ярай?–деп тилей эди.

–Тенг-лешдирме болмайман. Айтсам ашилъталы гезеллени хатири къалар,–деп жавап бере Гъажи-Мурат. –Тек магъа Муи адатлы тавлу къатын йимик гёрюндю, айрыча исбайылыкъны эс этмедим. Тек тюзюм айтгъанда, Магъмут огъар мени гезлерим булан къарамай эди...

Муи гечинди. Тек Бетлде ону уланы Гъасан оьсе эди. Ону Магъмутну бир йыры, айрокъда, кепине гелген болгъан. Ол хоншуда турагъан тамазадан шо йырны шаир оьзюню анасына багъышлагъанын билгенде: «Анам оьлмеген эди буса, Магъмут да сав болгъан буса, мен ону къолундан да тутуп, Магъмут-лагъа алып барар эдим. Бирче болугъуз деп айтар эдим»,– деген дей.

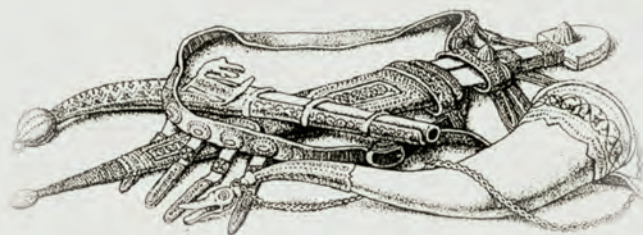
...Хыйлы, хыйлы йыллар алдын Унцукулдан Кахабросогъа барагъан ёлда мен ва мени къурдашларым гючлю янгурну тюбюне тюшюп къалдыкъ. Июль ай экенине де къарамай, чакъ салкъын эди.

Эки сагъатдан биз бузулгъан ёллар булан Бетлге етишдик. Къалкъысыз уйлер, чёгюлген тамлар. Унутулгъан ер.

Мунда Бетлде бир заманлар Магъмутну сюювю тувгъан ва оьлген. Шону эсге салагъан бир зат да къалмагъан.

Заман, гъатта мармар ташны кюлге айландыра, тек адамны эси ташдан да гючлю. Магъмутну ва Муини атлары унутулмагъан. Адамлар сюювню гъакъындагъы хабарны наслудан наслугъа айта геле.

**Булач ГЪАЖИЕВНИ
«В стране легенд и преданий»
деген китабындан**

Ананы юреги

Инсанны къоркъувну, сакъ болувну дазусундан оьтюп, игитликгеталпындырагъан не затдыр, не гючдюр деп ойлашагъан кююм бола. Оланы озгелерден не башгъалыгъы бар экен?

Муна мени къаршы алдымда эки юрт къатын олтургъан. Даим авур къол загъмат булан доланып тургъан бюрюшмели къоллары. Шоланы гъариси—бир сююнчню, бир къайгъыны белгиси. Гъайбат Далгъатова ва Рабият Алиева Буйнакскрайонну Жюнгютей юртунда яшай. Хоншу къатынлар 1999-нчу йылда юзлер булангъы россиялы солдатлагъа ана йимик болгъанлар.

—Биз Къадаргъа ювукъда ерлешгенбиз,—деп хабарлай Гъайбат. —20 йыл алякъда, шо бойларда не агвалатлар болгъанны унутмагъансыздыр. Олар озлерде Россияны законлары гери урулагъан айрыча ислам вилайтгъа гысаплай эди. Халкъара террорчуланы башчысы—Хаттаб, гъатта шондагъы ерли къатын булан уйленген эди. Узун сакъаллары булангъы эргишилер тавларда гечелер окоплар къазгъанын гёре эдик. Биз шо гъакъда хас къурумлагъа билдире эдик,

тек сесленегенлер ёкъ эди. Мен касбума гёре сылавчуман ва озъ оьмюрюм къурулушларда оьтген. Уллу чагъыма етишгенде, бавумда памадур, хыяр оьсдюремен. Рабият да хоншуда тура. Сельсовет бизге уллу машин ёл ягъадагъы базарда ер гёрсетген эди. Къайтаргъан тюшюмюбюзню шонда сата эдик. Шо йыл уланым армиядан къайтгъан эди, тоюнааста-аста акъчажыя эдим.

Сентябр айны 5-нде бир тамаша оькюреген авазны эшитдим. Ер тербенгендир деп эсима гелди. Мен базаргъа алгъасадым. Ёлда колхозубузну председатели Ризван Алиев къаршы болуп:

—Къайда чабасан? Эшитмеймисен, Къарамахини бомбагъа тутгъанлар.

Мен Рабиятлагъа багъып юрюдюм. Ону уюню терезелеринден ёл арев гёрюне. Къарайбыз, Къарамахидеги «Камазлар» тизилипгеле. Сельсоветге баргъанбыз, онда буса асгерчилер жыйылган.

Олар бизге: «Инг гъажатлы затларыгъызы да алып, тез юртдан чыгъыгъыз»,— деди. Къайда барайым? Аранымда уьч сыйырым бар, бавум бар. Болгъаны

болар бугъай деп, уьюмде къалма токъташдым. Уьчюнчю гюн уьстюме ун ва бираз эт де алып Ризван гелди. «Къатынланы жыйып, солдатлар учун аш этигиз»,— деп тиледи. Мен Рабиятлагъа бардым. Аш гъазирлеме урундукъ. Экмек биширдик. Эки 40 литрлы уллу къазанларда шорпа этдик. Хоншубуз Али Абдулгъакимов оьзюню машини булан етишдирди.

Унутуп къалгъанман айтмагъа, шо уьч гюн бир токътамай кёклер тешилгендей янгур ява эди. Гелгенбиз, амалсыз солдатлар тобукъгъа ерли палчыкъгъа бёленген, уьшюген. Сувукъдан бармакъларын язып болмай. Биз олагъа шоссагъат къайнар шорпа бердик.

Бир мюгълетде офицер чаба гелип: «Алып, гетигиз ашыгъызыны. Сиз нечик «рагъмулу» къатынлар экенни яхшы билебиз. Мычыгъышда шулай къатынлар, аш беребиз деген багъана булан бизин асгер бёлюкне ерде ерлешгенин билип, артда гече булан оланы эрлери къаравулламагъан кюйде бизге чапгын эте эди»,—деп къычырма башлады. Мен огъар къулакъасмадым. Нечик гетерсен, языкъ яшланы

да къоюп. Уъч гюн сув ичмеген. Не этегенни билмей, янгур сувну уртлайлар. Мени эркърдашым афгъан давларда ортакъчылыкъ этген. Къайтгъанда, озълени башындан озгъен къыйынлыкъланы гъакъында нече-нече хабарланы айтгъан. Тек Россия Афгъанистан туююл чю... Гъасиликалам, солдатланы тойдуртуп, уйлерибизге къайтдыкъ. Юртда буса кеп аз адам къалгъан эди. Уйден уйге юрюп, исси опуракъланы, ашамлыкъ продукталаны жыя эдик. Артындагы гюн опуракъланы къаплагъа да тешеп, бош шишалагъа булакъ сув алып, къайтып Алини кемеги булан асгерчилер ерлешген ерге етишдик.

–Шолай гъар гюн юрюп турдугъузму?

–Турдукъ,–деп лакъыргъа Рабият къошула. –28 гюн ишге йимик бара эдик. Къалгъан къатынланы да къуршама къарадыкъ. Тек екъ ерден четим масъала тувулунду. Алини машинине тѣкме дагы бензини екъ эди. Шо заман бир тюрлю къувунлу чаралар гѣрме тюшдю. Шону гъакъында Гъайбат атив айтжакъ. Ол бизин офицерибиз.

–Не хабарлайым,–деп кюлей Гъайбат. –Школада ерлешген штабгъа бардым. Къарайман, ону алдында къабургъасына «Огнеопасно» деп язылгъан уллу машин токътагъан. Къырийында гъайдавчусу да эретургъан. Огъар гъалны англатаман, 10 литр бензин берсенг ярамаймы деп тилеймен. Рази болмай. Ариде къара «Волганы» янында лакъыр этип турагъан уъч адамны эс этдим. Уъстюне юрюдюм. Къайтара масъаламны англатаман. Шо магъа туююл, солдатлагъа тарыкъ экенни билдиремен. Олар багажникни ачып, бензин булан толгъан 25 литр канистрны берди. Сонг уллу машинни гъайдавчусун чакъырып, бизге гъар гюн 10 литр бензин берип турмакъны бுவарды.

–О чу недир. Сен огъар генерал булан эришген-ябушгъан кююн сора,–дей Рабият.

–Ябушмадым. Тѣшюнден тутуп, бираз силлеген эдим. Не этме та-

рыкъ эди дагы? Бизин бары да продукталарыбыз битген эди. Сатып алма да ер екъ. Мен янгыдан штабгъа бардым. Олтургъан уллу юлдузлулар кофе ичелер. Столда емишлер, татлиликлер тизилген. Мен негер гелгенимни айтдым ва складдан продукталар беригиз деп тиледим. Оланы бириси магъа къарап: «Солдатланы сгушѣнкасы да, тушѣнкасы да бар. Шо олагъа таманлыкъ эте»,– деди. Чыдап болмадым, костюмуну ягъасындан тутуп: «Сен мунда тыгъынасан, нажжас, яшлар буса онда ачдан оьлме тура»,–деп яман кюйде бетине къарадым. Мен къатын бусам да, ону шо ерде паралама гъазир эдим. Башгъасы туруп, къалмагъалны басылтма къарады. «Къарсаламагъыз, буссагъат масъаланы чечербиз»,–деп бир жагъыл адамны чакъырды ва ону булан складгъа бакъдырды. Гелдик. Ол ондан-мундан хоталанып, Рабият булан складдан айланып, тарыкъ-герекни жыйып гетдик.

–Биз гелтирген продукталардан аш биширип, шоссагъат солдатланы уъстюне алгъасадыкъ,–деп эсге ала Рабият. –Мен бошгъаплагъа шорпа тѣгемен, Гъайбат оьлеше. Къарайман, ол бир мюгълетде аякъ уъстде туруп болмай чайкъалып гетип, йыгъылма къылдан-къыл къалды. Кѣмекге алгъасадым. Ону янына етишгенде, ювукъда солдатлар юк ташыйгъан машинден оьлген ѣлдашларыны сюеклерин тюшюрегенин гѣрюп къалдым.

–11 оьлген улан бар эди. Оланы арасында къазах яшны шоссагъат эс этдим. Амалсыз, ол гъар гезик уъстюбюзге гелип, ана тилинде: «Эки экмек берсегиз ярамаймы?»–деп тилей эди. Ол къазах тил къумукъ тилге ювукъ экенин яхшы биле эди ва бизин бир ювукъ адамы йимик гѣре эди,–дей Гъайбат гѣзьяшларын сибире туруп.

Нечакъы къыйын болса да, артындагы гюн къатынлар янгыдан шонда бара.

–Оланы арасында Ростов областны Донской районунда тувгъан

лейтенант бар эди,–деп узата Рабият. –Мен буса бир вакъти онда яшагъанман. Ол магъа дос-къардашына йимик янаша эди. Бир гезик ону тувгъан гюню экенин билип, уллу пирог биширип, бир ерлерден янгы носкилер табып, ону къутлама бардым. Ону суюнген кююн гѣргей эдигиз?! Сонг олар магъа адамны оьлюмден къутгъарагъан бусурман гъайкеллени гелтирмекни тиледи. Мен бизин моллагъа барып, оланы тилевюн кютдюм. Кѣбюсю бусурманлыкълны юрютмей буса да, шоланы тѣшюне такъды. Олар магъа разилигин билдирип, не савгъат этегенни билмей къолланмагъан пластик стаканларын гелтирип, алдыма тѣбе этди. Мен шоланы гъали де сакълайман...

–Заман гетип, асгерчилер булангъы байлавлукълар уъзюлмей сама турдуму?

–Тюзюн айтгъанда, биз адамшавлу савболлашып да болмадыкъ. Бир гюн гелгенде, оланы башгъа ерге чыгъаргъанны билдик. Олар машинлеге минип ѣлгъа чыкъгъанда, бизин гѣзлеп: «Гъайбат ана! Рабият ана!»–деп къычыра-ахтара болгъан. Шону бизге юртлуларыбыз хабарлады.

–Сонг не болду?

–Сонг бизге Путинни атындан савгъатлар ва медаллар тапшурдулар. Адатлы яшавубузну узатма башладыкъ. Уйлерибиз бош болду. Эримни гийме биргине-бир опурагы къалгъан эди. Барысын да солдатлагъа оьлешген эдим,–деп жавап бере Гъайбат. –Бизин медаллар булан сама савгъатлады, Алини буса эсге сама алмады. Мен алдагы сылайгъан ишиме къайтдым. Бомба гесеклерден толгъан бавумда памадур оьсдюрге бир амал да екъ эди...

Гъайбат ва Рабият янаша олтургъан. Мен гъаман оланы къолларына къарайман. Аналаны тобукъдан туруп оьлме тюшеген гъайлы къоллары...

САБИНА ИСРАПИЛОВА

ОЪЗЛЕНИ ЯШАВУН

Бизин агълүде ва дос-кърдашны арасында бир де шолай гьал тувулунмагъан. Подъезде шприцлер ташланып болмай, хумар болуп айланагъанлар ёлукъмай эди ва наркотиклени зараллыгъы гъакъындагъы менден гетсин есисине етмесин деп охулагъан ялкъывлу лекциялардан къачма къарай эдик... Озокъда, мен наркотиклер загъру экенни биле эдим, тек шо уьстденсув къаралгъан, бир зат булан да гертиленмеген англав эди.

Мен наркоманияны масъаласы булан биринчилей телевидениеде ишлейген вакътимде рас болдум. Редакцияны тапшурувуна гёре, хас къурумланы маълумат бёлүклери булан байлавлукъ тутдум. Мурадымны англатып, материаллар жыйма башладым. Врачлар, наркологлар, полицейскийлер, оьзю наркоман-

лар булан азарханаларда, туснакъда ёлугъувларым болду. Гъатта полицейскийлер оьтгерен чараларда ортакъчылыкъ этдим.

Мени наркоманлагъа янашагъан кююм гюн сайын алышына эди. Масъала булан ювукъдан таныш болгъанча, сайки, олар авруйгъан адамлар деп башыма алмай, кьол силлеп юрюй эдим. Бир нече агъва-

латлагъа шагъат болгъанда, менде олагъа бакъгъан якъда жиргенив, кюсювгъислертувулунма башлады. Тюсюн айтгъанда, оланы арасында мени ювукъ адамым болгъан буса, мен нечик янашагагъымны билмеймен.

Гъали журналны тапшурувуна гёре, мен бирдагъы шо масъалагъа къайтаман. Аманлыкъны кьоруйгъан къурумлардагъы алдагъы танышларымны ахтардым. Оланы бирлери отставкагъа чыкъгъан, бирлери чыкма гъазирленип тура. Олар бугезикде магъа кёмек этдилер, умуми гъалны англатдылар. Оьтген вакътини ичинде наркоиндустрия еринде токътап турмагъан экен, илму булан бирче кёп алгъа гетген. Амма олагъа къаршы юрюлеген гъаракат да осаллашмагъан. Полицейскийлер айтагъан кюйде, гъали арагъа хыйлы янгы наркотиклер чыкъгъан. Тезден берли генг кюйде яйылгъан белгили героинге, кокаинге, марихуанагъа спайс, лирика, трамалва оьзге савлукъгъа бек кьоркюнчлу препаратлар кьошулгъан. Шоланы кьоллайгъанланы яшаву узакъгъа бармай.

Магъачкъалада уьйлени ва гаражланы тамларында бир тюрюлю сайтланы адреслери язылып болагъанны янгыз мен эс этип кьоймагъанмандыр. Шолардан таба наркотиклени тапма къыйын тюгюл. Наркотиклени ягъанлар аслу гъалда Талеграм каналны кьоллайлар. Шо къайда гъали тувулунмагъан. Интернет ёкъ заманларда агъу сатып байынагъанлар тамлагъа уллу гъарплар булан: «УЬЙЛЕР САТЫЛА! яда МАШИН САТЫЛА!»—деп яза эди. Тюбюнде телефон номерни де ерлешдире эди. «Дагъыстан наркотиклеге къаршы» деген жамият къурум шо мердешге тогъас салмакъ учун, бир нече гюн

пуч ЭТЕГЕНДЕН КЪАЙРЫ...

айланып, бары да там «билдиривлени» сыр булан бояп бузгъан.

Отставкагъа чыккыгъан полицейскийлени бириси хабарлагъан кюйде, олар озлер жавап береген районда наркотиклени сатагъанланы барысыны да атларын яхшы биле.

—Эгер де, наркотиклени ягъанлар озлени гъакында бирев де бир зат да билмей деп эсине геле буса, янгылыш бола. Оланы Интернетден таба юрютеген байлавлукъларыны гъакындагъы маълуматлар да хас бёлуклерде топлана. Тек оланы шосагъат тутмай заманлыкыгъа эркинликде къоялар. Неге тюгюл, наркотиклер Магъачкъалагъа къайдан, кимден гелегенни мекенлитокъташдырмай туруп, жинайтчыгъа къаршы чара гёрмекни маънасы ёкъ...

Рак ва озге авур аврувлар учун гёрсетилеген препаратлар бир-бир аптеклерде ачыкъдан сатыла. Мисал учун, артдагъы тергевлени бирисинде, полицейскийлер аптекеде рецептсиз, скойген адамгъа наркотиклери булангъы дарманланы сатагъан провизорну тутгъан.

Аптеки айланасындагъы уйлерде турагъанлар айтагъангъа гёре, аптеки алдында даим наркоманлар жыйылып бола. Дёрт де якъда бош дарман шишалар, къоллангъан шприцлер ташлангъан. Гертиден де, олар аптекеге не учун дарман алма гелегенни бетлерине къарагъанда да англама къыйын тюгюл.

—Провизорланы наркотиклени сата туруп къолундан тутгъанда, олар даим бир макъамны согъа: «Меники тюгюл! Къайдан гелгенни билмеймен, англамайман!»— дей Ич ишлер министерликни наркотиклени яйылывуна тергев этеген бёлюгюню къуллукчысу.

Аптеки есиси буса жинайтчы ишни юрютегенин яшырмай, мюкюр бола. Сайки, узюрю себеплер болмагъан буса, ол бир де шо илыкъ ишни этмес эди. Къардашы яман авруй, огъар тыш пачалыкъда багъалы операция этмесе ярамай. Шо саялы акъча тарыкъ...

Гъали ону ва аптеки сатывчуларыны ишине судда къаралажакъ. Аптек ябылажакъ, тек янгыдан ачылмакъ бар. Неге десе, наркотиклени сатывдан гелеген чакъы хайырдан къодуланы да телеме, урушбатлар да бермеге бола. Озьюнге де шайлы гелим къала.

Биз полиция бёлукде ондагъы къуллукчулар булан лакъыр этип турагъанда, бёлукге бир къатынгишини гелтирдилер. Ону сумкасында наркотиклер табылгъан. Бетине къарасанг, азында 40 йыллар боладыр деп эсинге геле. Паспортуна гёре огъар янгы 21 йыл битген. Аты да Заира. Къантамурлары шишген,

олагъа ине чанчылгъан ерлери гёрюнюп тура. Полицейский огъар уст опурагъын чечмекни буюрду. Мен ону арыкълыгына бектамаша болдум. Къарт къатынны гёнюне ошагъан жагъил тиштайпаны сюек сюеги чыгъып, дав йылларда фашист концлагерлерде сакълангъан есирлени эсге сала. Къурсагъыны тюп янын ирин басгъан. Оперативник наркоманлар къолундан къайры, шо ерине де укол этелер, шондан сав болмайгъан яралар бола деп англата.

Шосагъат кабинетни ичи яман, чыдап болмасдай ийисден толду. Ону сав адамгъа ошайгъан ери ёкъ эди. Эгер де, кинолардагъы йимик къан сорагъан вурдалаклар яшавда болгъан буса, шолай тиштайпагъа ошар эди. Ол капотун гийди. Гёзлери ярты ачылгъан кюйде. Бир юхугъа батып, бир уяна туруп, ол гёзлер учунгъу тамчыланы «къоллама» башлагъанын айта. Ол шо

сезлени бир нече керен такрарлады. Заираны наркоманлагъа къарайгъан азарханагъа алып гетдилер.

–Оъзюню яшавун да пуч эте, оъзгелени де терс ёлгъа сала,–дей полицейский. – Ону йимик гёз тамчыланы къоллайгъанланы къаркъарасы аста-аста чириме башлай. Бавуру шонча да бек шише, къабургъаларындан чыкъма башлай. Озокъда, азарханада огъар кёмек этмей къоймажакъ. Сонг наркотиклени ягъан саялы судну алдында жавап бермеге тюшежек.

Наркоманлар булан ишлейген полицейскийлер, наркологлар токъташдырагъан кюйде, гёз тамчыланы ара бёлмей къоллама башлагъан адамны оъмюрю бир йылдан артыкъ оътмей.

– Чакъ-чакъда оланы оьлген кюйде табабыз. Алда йимик подъездлерде, орамларда тюгюл, оьзлер турагъан уйлериңде, наркотиклени къоллайгъан еринде,–деп узата оьзюню пашман хабарын бёлюкню къуллукъчусу. –Бир гезик ол аманлыкъны къоруйгъан къурумларда янгы ишлеме башлагъанда, бёлюкге кёп къатлы уйлени бирисини канзи майданчасында оьлген адамны сюеги табылгъан деп билдирип гелген. Оланы борчу–адресге гёре барып тергемек ва криминалистлер гелгенче агъвалат болгъан ерге къаравулэтип турмакъ. Билдириде эсгерилеген уйлеге етишгенде, олар полициягъа зенг этген эсли къатын булан ёлугъа ва ол шо оьлген адамны гёрсете. Майданчада бюгюлюп эргиши ятгъан. Уьстюнде спорт шалбарлардан къайры, дагъы зат ёкъ. Аркъасыны уьст яны чиреме башлагъан. Гъатта ичинде хуртлар гёрюне.

–Нечик бу адам подъездге тюшген? Бирев де къаркъарасын хурт басгъанча эс этмей тургъанмы? Ол, гертиден де, оьлгенин билмек учун астаракъ аягъым булан ону аягъына тепдим. Оьлген деп турагъан зат шоссаягъат атылып турду ва бизин гёргенде, ари-бери талашма къаряды. Сонг рагъат болуп канзилерде олтурду. Эсли къатынны юреги ту-

туп амалсыз оьзю оьлме аз къалды.

–Скорыйны чакъырдыкъ. Гелген врачланы арасында жап-жагъил къызъяш бар эди. Ол наркоманны аркъасыны гъалын гёргенде, подъездден орамгъа чабып чыгъып, къусма башлады. Биз шогъар тамаша болмадыкъ. Ондан да алда шолай бизин бир къуллукъчубуз да чапгъан эди. Эсли врач жиргенмедди, яралагъа дарман май сюртюп, бинтлер булан байлап, азарханагъа алып гетдилер.

Шо хабардан сонг зомбилени гъакъындагъы фильмлер магъа уйдурма, ёммакъ йимик гёрюнмей эди. Шо янгыз бет гёрюнюш тюгюл, наркотиклер адамны ич дюньясын, жанын да гюйдюрюп ала. Наркоман оьзюн бир де алышынмагъан, алдагъы кююнде йимик гёрсетме къараса да, гъакъыкъатда, ону наркотиклерден къайры, дагъы бир затда да, биревде де гъайы ёкъ ва шоланы тапмакъ учун не этмеге де рази.

...2000-нчи йылланы башларында Магъачкъалагъа Санкт-Петербурдан Руслан деген жагъил адам гелген болгъан. Бойлу-сойлу, исбайы улан зал толуп жыйылгъан дагъыстанлылагъа оьзюню яшаву гъакъында хабарлай эди. Сайки, ол оьзю де алда наркотиклени къоллай болгъан, тек шо балагъны эбинден гелип бажаргъан. Наркоманиядан арчылып болмагъанланы оьзюню христиан дин гюбюне (сектасына) къошулма чакъыра эди. Огъар инангъанлар аврувдан къутулагъанны орнунда, хыйлы акъчасындан къуру къала эди. Муна шо заман Русланны чалышывуна хас къурумлар тергев берме башлады. Шону анлагъан Руслангъа тез Дагъыстандан къачмагъа тюшген. Ону сонггъу къысматыны гъакъында бирев де билмей. Тюзюн айтгъанда, шо вакътилерде, гъатта МВД-ни бир-бир жаваплы къуллукъчулары ол, гертиден де, бек агъамиятлы, пайдалы жамият ишни юроте деп ойлаша болгъан.

Иш гюн тамамлана туруп, бёлюкге палхус кюйде гийинген адамны

гелтирдилер. Огъар кисесинде бар затны чыгъарып, столну уьстюне салмакъны буюрдулар. Ол столгъа бир увуч къоллангъан шприцлени тёшеди. «Шонча шприц сагъа негер тарыкъдыр?»–деп сорагъанда, ол: «Аптеклени ва притонланы айланасында жыйгъанман»,– деди. Артда анлагъан кююнде, инени ичинде къоллангъан сонг аз буса да наркотик къала. Ол шо къалгъан тамчыланы жыйып, оьзю къоллай. Бир доза болсун учун азында 25 шприц тарыкъ. «Бир яман аврув къабунуп къалардан къоркъмаймысан?»–дегенде, ол наркотиклени сатып алмакъ учун яшдан берли урлама башлагъанына мюкюр бола. Сонг туснакъгъа тюшген. –Дагъы мен туснакъгъа тюшмеге сыймеймен,– деп узата ол. –Аврувдан къоркъмайман. Неге тюгюл, тезден берли СПИД булан авруйман, гепатит де бар. Башлап марихуананы къоллай эдим. Сонг оьзге гючлю наркотиклеге гёчдюм. Къурдашларым къалма да къалмады. Оьлдюлер. Ахырынчысын къабурлагъа узатгъанда, оьзюм оьзюме :«Гъали мени гезигим де гелди»,–дедим. Дагъы да бир нече соравлар берип, ону уьюне йибердилер.

Шу ишлени барысын да оьз гёзлери булан гёрген, мени макъламны охугъан адам наркотиклени къоллама башлар дегенге инанмада къыйын. Эгер де, сиз къачан буса да бир гюн шону къоллама токъташсагъыз, гъатта лап енгиллерин: «Билигиз, эрте-геч сиз оьрде айттылып гетген чакъы агъвалатлагъа ошашлы бир сююнчсюз, пашман ишни ортакъчысы болуп токътаяжакъсыз!»

Р.С. Мени наркотиклени зияныны гъакъындагъы документли фильмым Москвада Россияны Федерация Совети оьтгерген конкурсну «Право на жизнь» деген номинациясында биринчи ерни алгъан.

ВИОЛЕТТА ПАТЕНКОВА

БАЙРАМЫГЪЫЗ КЪУТЛУ БОЛСУН, АЗИЗ КЪАТЫНЛАР, КЪЫЗЛАР...

Агмат Мовлединович Мусаев 1956-нчы йылда Мычыгъышдагъы Бамматюртда тувгъан. 1975-нчи йылда ата юртундагъы школаны битдирип, Ленинграддагъы транспорт институтгъа охума тюшген. Бугюнлерде ол татывлу агълюсю булан Приморск крайда яшай. Агмат Мусаев шахматлардан тренер болуп да чалыша. Поэзиягъа, адабиятгъа гъасиретлигинден ол къысгъа ва маъналы сатырлар да ярата. Шоланы арасындан къатынгишилеге багъышланып язылгъанларын сизин тергеюгюзге берме сюебиз.

***

Мени къавшалгъан анам
Каабаёлдан
Уйге къайта
Гъар ахшам.

***

Кёкден тегюлген эртен
Женнет бавларда экен,
Гёзлеринг теренинде
Мен озюмню излеймен.
Гёзелли гюн гелеген
Ярыкъ сигъру гёремен :
Сени асил жанынгда
Гюмелеклер бийийген.
Юлдуздан толгъан ахшам
Чачларынгда адашгъан,
Атирлерден эсирген,
Авлагъым юрек ачгъан
Ва гъайранлы гечелер
Балжибинленикилер.
Олар жыйгъан байлыгъын
Умут булан оылчейлер.

***

Учуп гетди гъасиретли къушларым.

***

Чечеклер—
учуп уйренмеген
гюмелеклер.

***

Гележексен. Гетежексен.
Ине йимик оътежексен.
Оьтгенингни билмежексен.

***

Сени тиштайпалы жавгъарынг
денгиз урлагъан,

Амма яшыртгъын сырынг
англамагъа болмагъан.

***

Алтынынг тарыкъ тюгюл,
Гюмюшлеринг юрекеде.

***

Мунглюкъдан явгъан макъам
Элте оюм йыракъгъа,
Ёлун билмейген якъгъа,
Жан гъасирет ожакъгъа.

***

Гёзлеринге къарайман,
Тыныш алма болмайман :
Кёкдюр онда яшайгъан!.

***

Уву булан окъ атып,
Авур ташлыдай къатып,
Гъатсыз сюювге батып,
"Бир гюн оьлме сюемен",
О сёзлени де айтып,
Бола аявлу къатын.

***

Сагъа ювукъ болмагъа
Мен йыракъда къалгъанман.

***

Бир-бирлерде, гечелерде,
Къарангыны теренлерде,
Гёзьяш теге эркеклерде.

***

Къатынны алам жаны
Тав чечекден тигилген.
Къайратлы адам байлы
Оьрлеге ювукъ етген.

Къатынны хадир жаны
Шиърулардан эшилген.
Къайда къадир дюньяда
Шоланы охуп билген ?

***

Инжи чечекни гиччи къонгуравуна
Сари гюмелек, аста-аста урунуп,
Ойнай яйны макъамын,
Бийик кёкге сююнуп.

***

Уьюм мени—къонгурав.

***

Алтын юрекли къатын,
(Айтып болмайман атынг),
Акъ булутлу суратынг,
Савгъат азиз сыпатынг.
Алтын юрекли къатын,
Женнет ярыкълы жанынг,
Жавгъар жанлы йырларынг,
Гюз юлдузлу сырларынг.
Алтын юрекли къатын,
Аллагъ аяп сакъласын.

***

Япыракълагъа сагъынчым сингди.
Тереклер кёкге багъып силкинди.

***

Умут булан байлангъан заман
Толгъан эди гъасиретли оьлардан.
Гъали олар булутлардай яйылгъан,
Яшав ёлда къайыр уйдей увалгъан.

***

Инг де гючлю чагъырдан
Эсирмеге болмайман,
Амма айлана башым
Асил жанлы къатындан.

Устагъа 60 йыл бола деп бир де эсинге гелмес. Жагъ, жыйнакълы, чачына акъ гирген адам оьтеген-барагъанны тергевюн тартмай къоймай.

Юбилей натижалар чыгъармагъа, оьтген ёлну гёзден гечирмеге, гележекге планлар къурмагъа бир себепдир. Тувулунгъан имканлыкъ булан пайдаланып, биз Шовкринскийлеге къонакълай бардыкъ. Биз посагъадан тутуп, шо агълюде оьмюр сюреген оьзтёрече дюньясына чомулдукъ.

Ислам Шовкринскийни гъайран дюньясы

Ол лакъыр этмеге сюеген адамгъа ошамай. Тек бизин умуми танышларыбыз бар экенни ачыкъ болгъанда, ону сёйлетмеге бажарылды. Исламгъа аз-кёп бусада, оьзюню гъакъында хабарлама тюшдю.

Анасы ол яшавун музыка булан байлар деп бек умут эте эди. Гъатта дюньяны акъчасын харжлап пианинону сатып алгъан болгъан. Тек Исламны чыдамлыгъы уьч йылдан артыкъ оьтмеген. Пианино къонакъюню бир мююшюнде янгызлыкъда токътап къалды.

Ислам сурат этмеге яшдан берли сюе эди. Тек яш пагъму хас школагъа бармагъа алгъасамагъан. Ол газетлердеги, журналлардагъы суратлагъа ошатып суратлар этмеге къарай эди. Школадагъы

там газетни безендире эди, чебер кружокъга юрой эди. Ол заманын бош йиберме суймей не зат булан да иштагълана эди. Къол булан этилеген иш адамны башмайында ишлете деген ой огъар шо заманлардан берли синген.

Исламны анасы хыйлы заманын тигив машин булан оьтгерген. Ону бир де бош вакътиси болмагъан. Ислам ону пикрусун агъамият берген. Ол кагъызда кюлкюлю бетни суратын этип, анасын къолундан тартып: «Шу сыпат нени англата?»—деп сорав берген. Сурат анасында, оьзюнде ёкъ гыслени, ойланы тувдурагъанына тамаша бола. Гъали о заманлардагъы хатиржанлыкъланы эсге алып оьзю кюлей.

Оьсе туруп ол Херлуф Бидstrupну кюлкюлю сатиралы

миниатюраларына айрыча тергев этме башлай. Уьюнде белгили художникни суратлары булангъы уллу альбом бар эди. Ислам шондагъы келпетлени школада физкультурадан дарс береген муаллимине яда хоншуда турагъан айтды-къуйтду юрютеген къатынгъа ошатдырып суратлар эте. Бидstrup ва ону яратывчулугъу оьзюне бек таъсир этгенине мюкюр бола, гъатта оьзюню муаллимине гъисаплай. Ислам адамны бетинден таба ону хасиятын гёрсетмеге къарай. Къарайгъан ва токътагъан кююнден, башына гийген папахдан, шляпадан таба очардан таймайгъан эринчекни, даим контурлап турагъан элбезгенни, сёзге амракъ ишсуюмесни, базарда ушып токътагъан сатывчуна яда эшекге малын юклеп

барагъан тамазаны озтёрече келпетлерин ярата...

Шо бары да келпетлер сагъа шоссагъат ювукъ болуп токътай, арасында танышларынг табыла—муна бу Гъажи агъав. Ол нардарда утдургъанда даим шолай ачувлана. Бу эшек булангъысы буса бизин Унцукулдагъы къонагъыбызны эсге сала...

Ислам, гъатта лап тунукъ юзлю персонажларын къаравчуланы иржайывун тувдурагъан кюйде эте. Иш олар яхшы яда яман да тюгюл, ол озью оланы эпсиз сюе. Оланы бар кююнде—жанлы, герти, иржайыгъан, зурнайда ойнайгъан, мююз аякъны гётереген, юллени тартагъан, булакъ башда шибир-гюбюр этеген кююнде сюе...Исламны хыйлы белгили композициялары бар. Шолардан «Очар», «Булакъ башда ёлугъув», «Къурдашланы ёлугъуву», «Юрт ахшамлар» ва шолай кёп озгелерин эсгермеге ярай. Гъар келпетни башгъасына ошамагъан оз иржайыву, оз къараву, оз тонкъу бурну, гъатта гёзлерини къырындагъы бюршмелери бар.

Яшав сюжетлер адатлы кюйде озлюгюнден тувулуна. Биргезик устаханада ишлеп турагъанда, ол очарда олтургъан тамазаланы ва кёрюк алдында жыйылгъан апайланы гиччи скульптураларын ерлери булан алышдыра болгъан. Бир мюгълетде огъар эсли эргитини де, эсли къатынгишини де янаша олтуртма ойгелген. Композициягъа къарагъанда, гёз алды-

нга гечеги ашав-ичивден шайлы кепленип гелген эри къашларын да туюп олтургъан агълюсюню алдында айыпдан чайылма къарайгъан сурат гелип токътай.

Ону бухари бёркюн башына къынгыр кюйде къондуруп, къолунда мююз аякълар тутгъан тонкъу танавлары булангъы эркек-лери, юн чорапланы устыонден резин галошлар гийген къатын-лары бютюн дюнъягъа яйылгъан. Ону пагъмусуну якъчылары Валерий Меладзе, Сосо Павлиашвили, Лариса Долина ва олай хыйлы къурдашлары уста этген скульптураланы бек асырап сакълайлар.

Ону къайсы скульптура композициясы да рагъмугъислени тувдура, гёнгюнгю ача. Неге тюгюл, шоланы яратагъанда, автор ватанына бакъгъан якъдагъы сюювюнден, ону обтесиз пагъмугу адамларындан ругълангъан, илгъам алгъан. Ислам Дагъыстанны къайсы еринде де болгъан, айрокъда балхар ва испик керамика касбучуланы иши булан ювукъдан таныш болгъан. Тек ерли палчыкъны къоллама таргына. Шо чакъ- чакъда тийишли иссиликге чыдамай чартлап къала. Шо саялы Ислам озсюню ишинде лаборатория тергевлерден обтген Москвадан гелтирилеген палчыкъны къоллай. «Мен гъар-бир затда низам болгъанны сюемен»,—деп кюлей ол. Ону устаханасындагъы гъар затны тизилген кююне къарап,

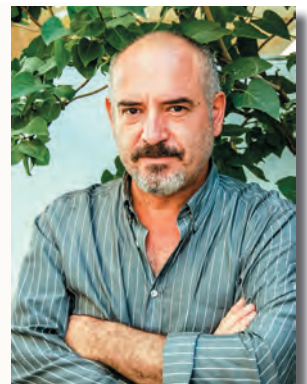
шо, гертиден де, бош сёзлер туюгюл экенине туюшюнесен.

Ислам тахчадан уллу альбомну алып бизге гъар тюрлю заманларда чыкъгъан суратларын гёрсете. Озсюню суратларындан къайры, савгъатларыны, газетлерде, журналларда чыкъгъан макъалаланы суратларын да ерлешдирген. Ону сагъа гъакъыллы гёзлери булан къарайгъан келпетлерини теренлиги къайтып-къайтып тамашагъа къалдыра. Артдагъы выставкасында 9 йыллыкъ къызы-яш этген языв магъа, айрокъда таъсир этди. «Гюн яхшы болсун! Мени атым Диана. Магъа 9 йыл бола. Мен сиз этген фигураланы бек ушатдым. Баракалла сизге!»—деп язгъан ол. Шо да художникни даражасын белгилейген ачыкъ мисал туюгюлмю?!

—2010-нчу йылда мен «Дагъыстан биеннале» деген художниклени фестивалинде гран-при утдум, —деп хабарлай Ислам. —Шо магъа аты айтылгъан «Камелот» деген къалаларда ишлемеге имканлыкъ берди. Къаланы ингилис далапчы Жон Малвин къургъан. Шо бек таъсирли, даим эсде къалардай сапар болуп токътады.

Артур пачаны орта асрудагъы къаласыны айланасын о девюрдеги мердешге гёре терен татавул къуршагъан,—деп эсге ала Ислам. —Заманлар гетип Великобританияны гъукуматы шону янгыртма тийишли гёрмеген. Шо саялы бырынгы кююнде сакълангъан. Уэльс графстводагъы Корнуэлде

Ислам Шовкринский—ДР- ни ат къазангъан художниги, РФ-ни художниклерини союзуну члени, хыйлы пачалыкъ савгъатланы лауреаты. Лап белгили музейлерде обтгерилген выставкаланы автору. Бираз алда Дагъыстан художниклени союзуну выставка залында ону юбилей выставкасы болду.

Женщина Дагестана

На кумыкском языке

Учредитель:

Министерство информатизации, связи
и массовых коммуникаций РД.

Главный редактор

Н. М. КЕРИМОВА
e-mail: j-dag@mail.ru

Редакционная коллегия:

заместитель главного редактора

А. Ю. АБДУРАХМАНОВА,
e-mail: delia25@mail.ru

ответственный секретарь

С. Х. БУЛГАЕВА

редактор русского выпуска

Г. Х. АСАДУЛАЕВА

редактор аварского выпуска

Б. Ш. МУХИДИНОВА
bahu4y@mail.ru

редактор даргинского выпуска

П. Г. ВАГИДОВА

редактор кумыкского выпуска

П. Х. ХАЙБУЛЛАЕВА

редактор лезгинского выпуска

Н. Н. ИБРАГИМОВА
e-mail: shikhnabieva1981@mail.ru

редактор лакского выпуска

З. Т. АБДУРАХМАНОВА

редактор табасаранского выпуска

С. М. ИСРАФИЛОВА

Корреспонденты:

Э. ИБРАГИМОВА,
А. ТАЖУДИНОВА,
В. РАТЕНКОВА.

Заведующий редакцией

С. М. ГАМЗАТОВА

Художественный редактор

Г. А. КУРБАН-АДАМОВА,
e-mail: guleymat@mail.ru

Адрес редакции и издателя:

367018, Республика Дагестан,
г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 1^а.
e-mail: j-dag@mail.ru

Журнал отпечатан в типографии:

ГАУ РД Издательский дом «Дагестан».

Телефоны редакции:

65-00-36, 65-00-37, 65-00-39, 65-00-40.

Официальный сайт журнала «Женщина Дагестана»: женщинадагестана.рф

Сдано в набор 16.01.2020.

Подписано в печать 04.02.2020.

Формат бумаги 60 x 84¹/₈.

Объем: 5,5 печ. л.

Заказ № 0104. Тираж (3300) 622 экз.

Журнал для семейного чтения. Издается с
1957 г. Выходит на аварском, даргинском,
кумыкском, лакском, лезгинском, русском, та-

басаранском языках один раз в два месяца.

Свидетельство о регистрации СМИ ПИ
№ ТУ05-00429 выдано Управлением Фе-
деральной службы по надзору в сфере связи,
информационных технологий и массовых
коммуникаций по Республике Дагестан.

На обложке:

I – Раида Ревшановна Саидова – учитель
русского языка и литературы школы № 53
г. Астрахани; II – картина Н. А. Лакова;
III – работы И. Шовкринского.

янгы «Камелотну» кьургъанлар. Гъали шонда халкъара маданият центр ерлешген. Онда бютюн дюнъядан гелген белгили художниклер, усталар жыйыла, бир-бири булан таныш бола. Исламны обзю къала тамашагъа къалдырмагъан, ерли жамиятны инчесаниятгъа, маданиятгъа ва шону вакиллери не янашагъан кюю гъайран этген. Художниклер, музыкантлар, язывчулар, шаирлер, белгили актёрлар ва режисёрлар – оланы пагъмусу бютюн дюнъягъа берилген савгъатгъа йимик къарай. Шону къабул этмейгенлени жамиятны душманына гысаплай...

–Выставкагъа гелген къаравчуланы бетине къарама, айрокъда къужурлу бола. Муна бир экспонатдан башгъасына къарай туруп гелеген адамны эс этемен. Мени скульптураларыма ювукъ болгъанда, бирден бети алышына, иржайма башлай. Шо сагъа таъсир этмей болмай. Янгыз шо иржайывлар учун ишлемеге ва янгы келпетлер яратмагъа тюше, – деп гысап эте Ислам. Ол гыслерин ачыкъдан аян этегенлерден тююл. Тек устаны: «Мендеги усталыкъгъа уланымны уйретме суйген эдим, гъали торунума сама къююпгетейим деп умут этемен!» – деген масхарагъа йимик айтылгъан сёзлери онда янгыз обзю яратып къоймай озгелени де шо саниятгъа уйретме гъажатлыкъ тувулунгъанын исбатлай.

...Шовкринский булангъы лакъырыбыз хыйлы заман юрю-

люп турду. Биз уйесилени илиякълыгъыны торуна тюшюп чыгъып болмай тура эдик. Ислам ва ону агълю чери Луиза нечик гелишликде, бир-бирин англайгъанлыкъда турагъанына сукълана эдик.

–Яшав ёлумда Луиза къаршы болмагъан буса, балики, мен уста да болмас эдим, – деп мюкюр бола Ислам. Луиза иржая. « Мен студент спектаклде Багдаурну ролюн ойнагъан улангъа нечик тергев бермей бола эдим. Ону грим этилип ябушдурулгъан картон танаву негер де тиймей эдими», – дей ол.

Биз дагъы да кёп затны гъакъында лакъыр этмеге сую эдик. Масала, керамика усталыкъны школа-студиясыны, конкурсларда ортакъчылыкъ этивню, торуну (къызыны агълюсю США-да яшай) гъакъында билмеге хыялыбыз бар эди. Тек уйесилени къонакъчылыгъы булан дагъы да пайдаланып турма арив тююл эди.

Биз Устаны ва ону агълюсю, яратывчулугъу булан ювукъдан таныш болгъаныбызгъа, биз бир ватанда турагъаныбызгъа оьктем болабыз. Исламны янгы ишлерин къаравуллайбыз ва керамика усталыкъны школа-студиясы ачылажагъына ону булан бирче умут этебиз. Исламны ишин узатажакълар табылажагъына инанабыз.

Сулгият БУЛГЪАЕВА

Глиняный мир Ислама Шовкринского

ИНДЕКС 73901

6+

